

De NSB in de klas

Het beeld van de Nationaal Socialistische Beweging
in lesmethodes voor het voortgezet onderwijs na 1945

Pim Renou
Utrecht 2009
Masterscriptie Cultureel Erfgoed
Begeleider: Erik Nijhof

Deze scriptie was niet mogelijk geweest zonder de hulp van de volgende personen:

Hendrik Henrichs

Jasper Janssen

Jan Jüngen

Erik Nijhof

Guus Peek

Hanneke Tuithof

Oot Verharen

Loes Visman

Hartelijk dank voor jullie medewerking!

Inhoudsopgave

Inleiding.....	4
De NSB in het Nederlands erfgoed.....	6
Erfgoed in de nationale context.....	6
De NSB als pijnlijk verleden.....	10
De NSB als pijnlijk erfgoed.....	14
De beschrijving van het NSB-verleden in de wetenschappelijke historiografie.....	18
De beschrijving van het NSB-verleden in lesmethodes voor het voortgezet onderwijs.....	26
Methode van schoolboekanalyse.....	26
Beschrijvend-analytisch onderzoek.....	29
Periode 1: 1945-1950.....	30
Periode 2: 1950-1965.....	33
Periode 3: 1965-1985.....	36
Periode 4: 1985-heden.....	39
Bevindingen beschrijvend-analytisch onderzoek.....	43
Inhoudelijke auteursanalyse.....	47
Conclusie.....	50
Bibliografie.....	54
Appendix 1: Onderzochte lesmethodes.....	59
Appendix 2: Formulier kwaliteitsanalyse.....	64

Inleiding

Het moment waarop mensen voor het eerst bewust in aanraking komen met geschiedenis is de middelbare school. De vage grens tussen sprookjes en geschiedenis uit de kindertijd wordt hier concreet: leerlingen leren onderscheid te maken tussen fantasie en historische feiten.

Het geschiedenisonderwijs op de middelbare school heeft een ongelofelijke reikwijdte. Iedere jongere tot 18 jaar wordt immers verplicht om het te volgen. Bovendien komen de leerlingen binnen met een zeer gebrekkige historische kennis. Op het voortgezet onderwijs maken zij voor het eerst kennis met ideeën, gebeurtenissen, en personen die de geschiedenis rijk is. Aangezien slechts een klein deel van de leerlingen na hun middelbare schoolperiode ooit nog uit eigen beweging een geschiedenisboek zal openslaan, is het middelbaar geschiedenisonderwijs van grote invloed op de historische beleving gedurende de rest van hun leven.

Er is genoeg oncontroversieel verleden dat zonder veel problemen aan de leerlingen gedoceerd kan worden. De behandeling van de oude Grieken tijdens de geschiedenisles zal door de jaren heen niet ingrijpend veranderen. De wereld van de oude Grieken is ver verwijderd van de onze. Anders is dit voor de nieuwste geschiedenis, die door veel mensen nog bewust is meegemaakt en een duidelijke invloed heeft op het heden. In sommige gevallen brengt deze nieuwste geschiedenis pijnlijke herinneringen en moeilijke morele vragen met zich mee. Op dat moment wordt de vraag hoe dit verleden door de jaren heen behandeld is des te interessanter.

Een voorbeeld van dit levende recente verleden is de Tweede Wereldoorlog, een periode van vijf jaar in de Nederlandse geschiedenis, waar jaarlijks nog talloze boeken over verschijnen. Een controversieel deel van deze geschiedenis is het verleden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB). Tijdens de Duitse bezetting van Nederland was de houding van deze beweging uitgesproken pro-Duits. Bovendien hebben veel van de NSB-leden actief hun medewerking verleend aan het bezettingsregime.

De vraag hoe vanaf 1945 de NSB behandeld is tijdens de geschiedenisles is niet gemakkelijk te beantwoorden. In het heden zou een onderzoeker nog steekproefsgewijs de klaslokalen kunnen langsaan, aantekenblok in de hand, voor

het verleden is dit helaas niet meer mogelijk. Gedetailleerde verslagen van lessen worden nu eenmaal niet bijgehouden. Wat er wel over is zijn de hulpmiddelen die een docent gebruikt tijdens zijn les, met als belangrijkste voorbeeld de schoolboekjes. Daarom wordt in dit onderzoek het verleden geanalyseerd aan de hand van lesmateriaal. Hierbij staat de volgende vraag centraal:

Verandert het beeld van de NSB zoals dat in Nederlandse schoolboeken voor het voortgezet onderwijs in de periode tussen 1945 en 2009 wordt gepresenteerd en komt die verandering overeen met veranderende opvattingen binnen de wetenschappelijke historiografie van de Tweede Wereldoorlog?

Deze vraag raakt enkele overkoepelende onderwerpen. Allereerst is er de manier waarop geschiedenis gedoceerd wordt op de middelbare school. Op welke manier leren wij jongeren over gebeurtenissen in het verleden waar wij als Nederlandse gemeenschap niet bepaald trots op zijn? Daarnaast zal de vergelijking van twee vormen van historiografie, de wetenschappelijke en de didactische, meer licht werpen op de wisselwerking tussen beide. Hierbij zal de nadruk liggen op de invloed van nieuwe wetenschappelijke inzichten op de inhoud van lesmethodes.

Om deze vragen te kunnen beantwoorden zal eerst de plaats van de NSB in het Nederlandse verleden en erfgoed worden behandeld. Vervolgens komt de ontwikkeling in de wetenschappelijke historiografie van de Tweede Wereldoorlog en de NSB aan bod. Tot slot wordt de representatie van de NSB in lesmethodes van het voortgezet onderwijs onderzocht.

De NSB in het Nederlands erfgoed

Erfgoed in de nationale context

Om iets te kunnen ontdekken over de beschrijving van de NSB in schoolboeken is het belangrijk om de plaats te kennen die de NSB inneemt in Nederlandse geschiedenis. Het NSB-verleden maakt deel uit van de geschiedenis van de laatste oorlog die op Nederlands grondgebied is gevoerd, een oorlog die alleen om die reden al een belangrijke plaats inneemt in de herinnering van veel Nederlanders. Resten van de Tweede Wereldoorlog vormen dan ook een onderdeel van het nationaal cultureel erfgoed, evenals monumenten, herdenkingen, tradities die naar deze oorlog verwijzen.

Erfgoedobjecten en gebruiken zijn tegenwoordig erg in trek. Elk land, gebied en gehucht heeft zo zijn eigen erfgoed. Het belang ervan neemt, onder invloed van globalisering en internationale massacultuur, alleen maar verder toe. Daarnaast ontstaat er ook steeds meer werelderfgoed. Erfgoed bereikt hiermee een zeer grote groep mensen.

Doordat de term erfgoed te pas en te onpas wordt gebruikt is cultureel erfgoed maar moeilijk te definiëren. Van deze onduidelijkheid wordt gretig gebruik gemaakt door antiekwinkeltjes en reisbureaus wereldwijd. Een duidelijke definitie is dus noodzakelijk, wil erfgoed niet als leeg begrip eindigen. Een goed bruikbare definitie is die van cultuurhistoricus Hendrik Henrichs. Hij definieert cultureel erfgoed als: ‘materiële (roerende of onroerende) objecten en immateriële symbolische praktijken die afkomstig zijn uit of verwijzende naar het verleden, waarvan de presentatie en representatie in het heden dient om een vorm van continuïteit te bewerkstelligen tussen heden, verleden en toekomst’.¹

Deze materiële en immateriële resten worden geconsumeerd door gemeenschappen, die geloven een onderling gedeeld verleden te bezitten dat hen onderscheid van andere gemeenschappen. Binnen deze omschrijving vallen onder andere beroepsgroepen, nationaliteiten, families, hobbyclubs en buurtverenigingen.

---

¹ H. Henrichs, *Inleiding op de master cultureel erfgoed* (Utrecht 15-09-2008).

Erfgoed moet voor deze gemeenschappen een functie vervullen wil het behouden blijven. Erfgoed wordt gecreëerd en behouden vanuit nostalgische overwegingen en vanwege de waarde die het heeft voor de identiteit van gemeenschappen.

Nostalgie is een emotie die sterk verbonden is met cultureel erfgoed. Het wordt gezien als een vluchtweg naar het verleden voor mensen die niet gelukkig zijn met het heden en onzeker zijn over de toekomst.² Dit soort gevoelens zijn bij ieder individu wel in een bepaalde mate aanwezig. Het verleden biedt mensen een veilig afgerond en overzichtelijk geheel.³ Erfgoed wordt om deze reden vaak beschreven als iets reactionairs. Kevin Robins spreekt in dit verband over een ‘protective illusion’. Volgens Robins weerhoudt deze illusie mensen ervan het heden onder ogen te zien.⁴

Niet iedereen is zo pessimistisch als Robins. Een hang naar het verleden betekent niet automatisch een verwerping van het heden.⁵ Dat het verleden dikwijls geromantiseerd wordt staat echter niet ter discussie. De ‘goede oude tijd’ is nog steeds een krachtige fantasie.⁶ Voor dit nostalgische sentiment is het belangrijk dat het beschreven verleden in het heden verdwenen of verdwijnende is.⁷ Het is gemakkelijker om een tijdperk te romantiseren wanneer je niet constant geconfronteerd wordt met de nare kanten van de periode.

Er is een tweede reden waarom een verdwijnend element in het heden belangrijk is voor het behoud van cultureel erfgoed. Juist het feit dat een van de laatste verwijzingen naar een historische periode in het heden dreigt te verdwijnen is een belangrijk argument voor erfgoedcreatie.⁸ Objecten en gebruiken worden immers pas waardevol als ze zeldzaam zijn. Deze argumentatie wordt de vijf-voor-twaalf gedachte genoemd.

De breuk tussen heden en verleden is ook belangrijk voor de tweede functie van erfgoed: identiteitsvorming. In een heden dat snel verandert wint de oorsprongsvraag aan urgentie. Erfgoed is als bron van identiteit een anker voor de herinnering van gemeenschappen. Deze gemeenschappen worden door Benedict

---

² D. Lowenthal, *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998) XV.

³ K. Ribbens, *Een eigentijds verleden. Allertaagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2000) 24.

⁴ K. Robins, ‘Tradition and translation: national culture in its global context’, in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 16.

⁵ Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 24.

⁶ Gilles, ‘Introduction’, 11-12; Ibidem, 23.

⁷ Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 24.

⁸ R. van der Laarse, ‘Erfgoed en de constructie van vroeger’, in: R. van der Laarse ed., *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 12.

Anderson *imagined communities* genoemd.⁹ Het is niet zo dat volgens Anderson deze gemeenschappen niet bestaan, maar volgens hem richt een gemeenschap zich meer op gevoel dan op objectief meetbare criteria.

Dat gevoel een belangrijke rol speelt bij gemeenschappen blijkt alleen al uit de moeite die autochtonen in Nederland hebben bij het accepteren van allochtonen als Nederlanders. Een Nederlands paspoort is blijkbaar niet voldoende voor de Nederlandse identiteit. Op de vraag wat dan wel een Nederlander tot een echte Nederlander maakt verwijst men dan al gauw naar een gedeeld Nederlands verleden. In de perceptie van de gemeenschap vormde dit Nederlandse verleden zich door de eeuwen heen tot een typisch Nederlandse mentaliteit, gebruiken en voorwerpen. Dingen als molens, haring en één koekje bij de koffie zijn aansprekende voorbeelden van Nederlands cultureel erfgoed. Deze sterk subjectieve selectie uit het verleden van het grondgebied binnen de huidige landsgrenzen is de basis waarop de Nederlandse identiteit gecreëerd is.

Cultureel erfgoed wordt geschapen en behouden omdat het kan dienen als een bron voor nostalgische gevoelens of als identiteitsanker. In deze functies heeft erfgoed een boodschap voor het heden. Zo kan erfgoed bijvoorbeeld als voorbeeld voor nieuwe generaties. Minister president Balkenende sprak in een toespraak over het terugbrengen van de ‘VOC-mentaliteit’ in de Nederlandse samenleving.¹⁰ Voorwerpen uit de 17de eeuw worden trots tentoongesteld in Nederlandse musea terwijl hele schepen uit deze periode worden nagebouwd.¹¹ Zo kan het als materieel en immaterieel erfgoed van een voorbije periode vier eeuwen later inspiratiebron dienen voor een samenleving.

Het omgekeerde gebeurt ook. Erfgoed kan waarschuwen, dienen als voorbeeld van hoe het niet moet. Voormalig concentratiekamp Auschwitz vormt onderdeel van het Duits erfgoed op Pools grondgebied. Dit kamp wordt nog altijd tegen verval behoed vanwege de waarschuwing die het aan de huidige wereldpopulatie mee kan geven. Het kan illustreren dat oorlog, racisme en volgzzaamheid grote consequenties kunnen hebben.¹² Erfgoed is dus meer dan slechts een uiting van de verheerlijking van het verleden en kan ook een zeer negatief verhaal vertellen.

---

⁹ S. Hall, ‘Culture, community, nation’, in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 41.

¹⁰ J.P. Balkenende, *Geen titel* (Amsterdam 30-09-2006).

¹¹ De reconstructie van het schip Batavia is hier een voorbeeld van.

¹² R.S. Peckham, *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe* (Londen 2003) 211-212.

Erfgoed met een negatieve boodschap strookt niet met de eerste erfgoedfunctie van erfgoed: de nostalgie. Nostalgische gevoelens zijn bij dit soort vormen van erfgoed uitgesloten. Er zullen geen mensen zijn die naar Auschwitz verwijzen als naar ‘de goede oude tijd.’ Auschwitz werkt daarentegen wel versterkend voor de Joodse groepsidentiteit. Slachtofferschap heeft een belangrijke plaats binnen de identiteit van veel minderheidsgemeenschappen.¹³ Erfgoed kan hiermee wel degelijk een waarschuwende boodschap voor het heden bevatten en tegelijkertijd de groepsidentiteit versterken. In het geval van een positieve boodschap zijn dit zelfs twee functies die naadloos in elkaar overlopen.

Bij erfgoedcreatie is er altijd sprake van een keuze voor een zingevend verhaal over het verleden ten behoeve van nostalgie, identiteit en een boodschap aan het heden. Hierbij wordt er bewust voor gekozen om bepaalde objecten en gebruiken te behouden en om anderen te vergeten, een selectie die steeds opnieuw gemaakt moet worden.¹⁴ Eric Hobsbawm zegt hierover: ‘[It’s about] what kind of past we have chosen to preserve, and what that has done to the present’.¹⁵ Erfgoed is het anker van deze zingevende historische constructies, de voorbeelden die het verhaal ondersteunen. Verandert het verhaal, dan verandert ook het erfgoed van betekenis.¹⁶

Erfgoedcreatie kan op kleine schaal plaatsvinden. Een voorbeeld hiervan is een buurtinitiatief tot behoud van een slooppand, dat nog een emotionele waarde voor de gemeenschap bezit. Er bestaan echter ook talloze officiële instanties, die zich met erfgoedproductie bezighouden. Musea doen dit in hun selectie tussen kunst en kitsch, de toeristenindustrie in haar presentatie van authentieke plaatsjes en het onderwijs met zijn nadruk op de Tachtigjarige Oorlog in plaats van op de Belgische Afscheiding.

Een andere grote erfgoedproducent is de overheid. De Nederlandse overheid is verantwoordelijk voor de creatie van monumenten, feestdagen, herdenkingen. Daarnaast beheert ze het onderwijs en zijn musea, vrijwel zonder uitzondering, afhankelijk van haar financiële steun. De overheid is door deze invloed op het erfgoed zeer belangrijk bij het scheppen en in stand houden van een nationale identiteit.

De Tweede Wereldoorlog vervult een belangrijke rol binnen deze nationale identiteit. Monumenten ter nagedachtenis aan de Tweede Wereldoorlog zijn sterk oververtegenwoordigd in het Nederlands erfgoed. In Nederland bestaan de

---

¹³ Ibidem, 212.

¹⁴ Gilles, ‘Introduction’, 5,7.

¹⁵ Hobsbawm, ‘Mass-producing tradition’, 161

¹⁶ Peckham, *Rethinking heritage*, 209; Gilles, ‘Introduction’, 4.

Dodenherdenking, Bevrijdingsdag, landelijke Veteranendag en het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie (NIOD)¹⁷ naar aanleiding van de oorlog. Deze aandacht is ook niet verwonderlijk, de Tweede Wereldoorlog is immers de laatste oorlog die op Nederlands grondgebied heeft plaatsgevonden.

Toch reikt de aantrekkingskracht van de Tweede Wereldoorlog als nationaal erfgoed verder dan die ene verklaring. Het oorlogserfgoed biedt een boodschap voor het heden. ‘Nooit meer oorlog’, zoals de spreuk luidt. De gruwelijkheden van oorlog moesten ook de nieuwe generaties duidelijk ingeprent worden. Het biedt houvast voor een nationaal zelfbeeld van een onder de voet gelopen natie, een beeld dat zeker in de eerste decennia na de oorlog een belangrijk aspect was van de Nederlandse identiteit. Daarnaast betekende de Tweede Wereldoorlog ook de overwinning van de democratie over alternatieve regeringsvormen.¹⁸ Het was de laatste serieuze uitdaging voor het politieke stelsel zoals dat nu in Nederland functioneert.

Het is logisch dat vooral de mensen die de oorlog bewust hebben meegemaakt en de generatie die daarop volgt, nog zeer actief zijn in het herdenken van de oorlog.¹⁹ Dit herdenken is, zoals Harry Mulisch het beschrijft, niet alleen een morele plicht voor de mensen die de oorlog hebben meegemaakt, maar ook voor alle mensen die pas na de oorlog geboren werden. ‘*Wij zullen nooit vergeten*’ betekent natuurlijk ook: ‘*Jullie mogen nooit vergeten*’.²⁰ De Tweede Wereldoorlog fungeert zo als waarschuwing voor de generaties die zelf nooit oorlog gekend hebben.

De NSB als pijnlijk verleden

Oorlogserfgoed brengt sterke emoties teweeg. Dit maakt dat het heel goed kan dienen om de nationale identiteit te versterken. Er zijn ook ingrijpende delen van het verleden die zich niet lenen voor een dergelijk doel, doordat zij niet passen in een in de maatschappij breed geaccepteerde visie op een periode. Het kan problematisch zijn om van een dergelijk pijnlijk verleden erfgoed te creëren. In het oorlogserfgoed vormt

---

¹⁷ Het NIOD werd in 1945 opgericht als het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie (RIOD), maar veranderde in 1999 van naam. Om naamsverwarring te voorkomen wordt hier de afkorting NIOD gebruikt ook wanneer het de periode voor 1999 betreft.

¹⁸ Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 42; J. Bank, *Oorlogsverleden in Nederland* (Rotterdam 1983) 3.

¹⁹ Bank, *Oorlogsverleden*, 3.

²⁰ H. Mulisch, *Op de drempel van de geschiedenis* (Amsterdam 1992) 7.

de collaboratie van Nederlanders met de Duitsers een belangrijk deel van het pijnlijk verleden. Het is moeilijk om deze geschiedenis in een voor de gemeenschap positief verhaal te passen. Een verhaal over de kleine Nederlandse natie die onder de voet gelopen werd door de Duitsers. De reden dat het NSB-verleden nog altijd voor veel mensen een pijnlijk onderwerp is ligt dan ook in de collaboratiegeschiedenis van de beweging.

De Nationaal Socialistische Beweging werd in 1931 in Utrecht opgericht door Anton Mussert en Cees van Geelkerken. De vereniging was van meet af aan een antidemocratische beweging, geïnspireerd op de Nationalsozialistische Deutsche Arbeiterpartei (NSDAP).²¹ De partij richtte zich tegen de verzuiling en het politiek partijstelsel en wilde een Nederlandse 'volkseenheid' stichtten. Met militaristisch vertoon wist de partij veel aandacht op zich te richten. Hiervoor werd eind 1932 de geüniformeerde tak van de NSB, de Weerbaarheids Afdeling (WA) opgericht.²² De beweging had een erg actieve propaganda-afdeling, met uitgaven als 'Volk en Vaderland' en 'Het Nationale Dagblad' en de NSB had al vroeg het medium film als nieuw massamedium omarmd, waarmee het mogelijk werd om grote groepen mensen te bereiken.²³

In de Provinciale Statenverkiezingen van 1935 behaalde de partij 8 procent van de stemmen. Tijdens de Tweede Kamerverkiezingen twee jaar later kwam de NSB op 4 procent. Een zelfde resultaat werd behaald tijdens de Provinciale Statenverkiezingen in 1939.²⁴ De NSB was hiermee al voor de oorlog een volwaardige politieke partij. Het hoogste vooroorlogse ledenaantal werd gehaald in 1935, toen de NSB 52.000 leden had.²⁵ Dit is een erg hoog cijfer wanneer het vergeleken wordt met het ledenaantal van populaire politieke partijen nu.²⁶ Dit aantal

---

²¹ R. Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging (1931-1945). Ons koninkrijk en de Tweede Wereldoorlog. Deel 3* (Zwolle 2006) 4.

²² De WA was oorspronkelijk bedoeld om NSB leden te beschermen. Zij veroorzaakte zelf echter ook veel vechtpartijen en werd een groot twistpunt tussen de Nederlandse overheid en NSB leiding. In 1935 besloot daarop de NSB-top om zelf de WA op te heffen. De WA kwam echter weer terug na de Duitse inval in 1940.

²³ J.C.H. Blom, 'Woord vooraf', in: R. Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging (1931-1945). Ons koninkrijk en de Tweede Wereldoorlog. Deel 3* (Zwolle 2006) 1; Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging*, 13.

²⁴ H. Flap en P. Tammes, 'De electorale steun voor de nationaal socialistische beweging in 1935 en 1939', *Mens en Maatschappij* 83 (2008) 24.

²⁵ Ibidem.

²⁶ De acht grootste partijen hadden in 2005 gemiddeld een kleine 38.000 leden. Ter vergelijking ligt de totale Nederlandse bevolking in 2005 op 16.306.977, terwijl dit cijfer in 1935 nog op 8.392.000 lag. G. Voerman, 'Persbericht 2: Groei ledental Nederlandse politieke partijen beëindigd < DNPP < Rijksuniversiteit', <http://www.rug.nl/dnpp/informatie/persber/pers2/index> datum laatste wijziging: 31

zou voor de oorlog nog sterk fluctueren. De verklaring daarvoor is tweezijdig. Aan de ene kant ontstond er meer druk vanuit de andere partijen op hun achterban om geen NSB te stemmen. In het verlengde daarvan werd het voor ambtenaren verboden om lid te worden van de partij. Aan de andere kant werd de NSB zelf steeds extremer in zijn denkbeelden. Eind jaren dertig richtte de beweging zich ideologisch in toenemende mate op het Duitse nazisme. Een gevolg hiervan was vanaf 1938 het ontstaan van een eerder afwezig antisemitisme in de NSB.²⁷ De NSB radicaliseerde en marginaliseerde langzamerhand steeds meer. Maar de NSB is bij het grote publiek niet bekend om het succes dat de beweging voor de oorlog kende. Het NSB-verleden is te gekleurd door de richting die de beweging opging tijdens de Tweede Wereldoorlog. Dit verleden is dan ook op de eerste plaats verbonden met het Nederlands oorlogsverleden.

In de eerste dagen van de Duitse inval werd een groot aantal NSB'ers opgepakt vanwege Duitse sympathieën. Nadat enkele dagen later de Duitsers Nederland bezet hadden lieten zij de NSB'ers vrij. Dit vormde het begin van een onwennige samenwerking tussen beide partijen. De Duitsers waren ondanks de toenemende ledenaantallen van de NSB voorzichtig in hun samenwerking met de beweging.²⁸ Door de radicalisering voor de oorlog had de partij al veel van de Nederlandse bevolking van zich vervreemd. Daarnaast was het sterk nationalistische element in de beweging een belemmering voor een permanente onderwerping aan Duitsland.

Dit bleek ook uit de plannen van NSB-leider Anton Mussert. Hem stond voor ogen om Nederland na de Duitse overwinning te veranderen in een Groot-Nederlandse staat.²⁹ Deze staat zou in de visie van Mussert heel Nederland en België omvatten, met inbegrip van gebieden in Noord-Frankrijk. Hij zelf zou dan leiding geven aan dit land. Hij kreeg van Duitse zijde echter geen enkele medewerking voor

---

mei 2006, bezocht 20 augustus 2009; Centraal Bureau voor de Statistiek, 'CBS Statline – Bevolking; kerncijfers naar diverse kenmerken', <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37296NED&D1=0-51&D2=55&VW=T> datum laatste wijziging: 26 februari 2009, bezocht 3 september 2009; Centraal Bureau voor de Statistiek, 'CBS Statline – Historie bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling', <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37556&D1=0-44&D2=36&VW=T> datum laatste wijziging: 24 november 2008, bezocht 3 september 2009.

²⁷ Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging*, 6; A.A. de Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1968) 71,104,108.

²⁸ Het NSB ledenaantal liep van van 28.859 leden in 1940 op tot 86.389 leden in 1941. Flap, 'De electorale steun voor de nationaal socialistische beweging', 24.

²⁹ De Jonge, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland*, 167-169.

dit plan. In plaats daarvan moest de NSB genoeg nemen met symboolpolitiek. Na een geheime eed van trouw eind 1942 aan de Führer Adolf Hitler volgde de onderscheiding van Mussert als leider van het Nederlandse volk. De titel stak echter schril af tegen het gebrek aan reële macht, die Mussert door de bezetter toebedeelt kreeg. De politieke leiding van Nederland bleef in handen van *Reichskommissar* Arthur Seyss Inquart. Wel verboden de Duitsers al aan het einde van 1941 alle Nederlandse politieke partijen met uitzondering van de NSB.

Een deel van de collaboratie van de NSB waar de Duitsers wel in een vroeg stadium gebruik van maken is het Vrijwilligerslegioen Nederland. Meer dan tweeëntwintigduizend Nederlanders vochten voor de Duitsers aan het oostfront. Dertig procent van hen was lid van de NSB. Dit waren leden van de WA die in de afscheidsceremonie voor het vertrek door Mussert persoonlijk werden toegesproken.³⁰ Tijdens de bezetting was het de WA die hard optrad tegen Joden op straat en, in een later stadium van de oorlog, tegen onderduikers. Naarmate de bezetting vorderde werden er ook steeds meer NSB'ers op bestuurlijke posten geplaatst, vanwege hun loyaliteit jegens de bezetter. Met de intensivering van de illegaliteit vanaf 1943 escaleerde het geweld tussen NSB en verzet. De NSB richtte om deze reden eind 1943 de Landwacht op, een gewapende organisatie gericht op de bescherming van de NSB-leden. De Landwacht werd daarnaast echter veelvuldig ingezet als hulpdienst van de bezetter bij het opsporen van onderduikers.

Dinsdag 5 september 1944 vormde een belangrijk moment in de bezetting van Nederland. De geallieerde legers waren het zuiden van Nederland genaderd en de verwachting was dat Nederland snel bevrijd zou worden. Tijdens deze 'Dolle Dinsdag' sloeg de paniek toe bij de NSB. De leden vreesden voor de reactie van de rest van de bevolking wanneer de Duitsers Nederland niet meer in handen zouden hebben. In paniek vluchtten grote aantallen NSB'ers over de grens naar Duitsland. De geallieerden wisten enkele dagen later inderdaad het zuiden van Nederland te veroveren. Het noorden werd zeven maanden later pas bevrijd. Hondertwintigduizend van collaboratie verdachte mensen werden wanneer gearresteerd door de Binnenlandse Strijdkrachten. Zij werden voor een groot gedeelte ondergebracht in de tijdens de oorlog gebruikte concentratiekampen in Nederland. De Bijzondere

---

³⁰ Zondergeld, G.R., 'De laatste jaren van de NSB (december 1941 – mei 1945)' in: J. Zwaan en A. Zondergeld-Hamer ed., *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de N.S.B.* (Weesp 1984) 91-92; Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging*, 10.

Rechtspleging had ten doel om de duizenden verdachten van collaboratie zo snel mogelijk te berechten. De gevreesde ‘Bijltjesdag’ bleef hiermee achterwege.

De NSB als pijnlijk erfgoed

Het NSB-verleden past slecht in de manier waarop Nederlanders lange tijd over de oorlog en hun eigen aandeel daaraan gedacht hebben. Daarom maken objecten die verwijzen naar het NSB-verleden geen deel uit van het gewone oorlogserfgoed. Wanneer er dan toch dingen behouden moeten blijven voor latere generaties dan benoemen we dat als pijnlijk erfgoed. Dit erfgoed verwijst naar een verleden waar veel mensen liever niet meer aan terugdenken, omdat het niet strookt met het overheersende beeld van de historische periode in kwestie.

Het is geen toeval dat Nederland wel een verzetmuseum, maar geen collaboratiemuseum kent. Aan de NSB zijn dan ook geen herdenkingen of monumenten gewijd. Welk gedeelte van het verleden mensen willen bewaren voor de toekomst is dus uiterst selectief. Een voorbeeld hiervan is een gemeente-initiatief dat in 1991 in Zwolle ontstond. Op verzoek van het college van Burgemeester en Wethouders werd in deze stad een lijst samengesteld van panden, die tijdens de Tweede Wereldoorlog een belangrijke functie vervuld hadden. Toen de lijst van zestien voorgestelde gebouwen voltooid was, besloot het gemeentebestuur zeer terughoudend te zijn in het aanbrengen van plaquettes op enkele van deze historische plaatsen. De reden hiervoor was dat ‘men geen bijzondere aandacht wil[de] vestigen op zogenaamde “plaatsen van het kwaad”’.³¹ Deze plaatsen zouden namelijk ongewenste aandacht kunnen krijgen uit extreemrechtse kringen. Een van deze plaatsen was het voormalige NSB-kringhuis in de stad.

Door selecties, zoals dit voorbeeld in Zwolle, blijven alleen resten bewaard van het verleden waar men in Nederland trots op kan zijn. Voor die delen van het verleden waar men liever niet aan terugdenkt is het voldoende dat zij met rust gelaten worden en dat de tand des tijds de vrije hand krijgt. Dat is ook het lot van het voormalig landelijk NSB-hoofdkwartier aan de Utrechtse Maliebaan.³² In dit pand zit

---

³¹ Ribbens, *Een eigentijds verleden*, 220.

³² P.J. Renou, *Het NSB-hoofdkwartier en het Nederlands nationaal erfgoed* (Utrecht 2009); J.E. Tunbridge en G.J. Ashworth, *Dissonant heritage. The management of the past as a resource in conflict* (Chichester 1996) 129.

nu een anti-kraakwacht in afwachting van een verbouwing. Over een paar jaar zal dit pand naar verwachting in een aantal deelappartementen verkocht worden. Nu al is er niets meer over in het gebouw dat herinnert aan de zware oorlogserfenis.

Wanneer bij toeval toch nog materiële delen van het NSB-verleden overgebleven zijn, dan is dit echter nog geen garantie voor het voortbestaan van deze objecten op langere termijn. Dit bleek in 2000, toen op een begraafplaats in Roermond een oud NSB-graf herontdekt werd. Op zichzelf was de ontdekking al een bijzondere gebeurtenis, want veel NSB-graven werden na de oorlog verwijderd door de beheerders van de begraafplaats, vernietigd door vandalen of uit schaamte verwaarloosd door de familie.³³ Het graf kwam in opspraak toen het, vanwege zijn zeldzaamheid, op het punt stond opgenomen te worden op de provinciale monumentenlijst. Burgemeester Kaiser vond dit echter een slecht idee, omdat Roermond ‘geen enkele verbondenheid’ wenste met de NSB.³⁴ Het graf heeft daarop zijn monumentennominatie verloren.³⁵ In navolging van de ophef in Roermond ontstond eind 2000 aandacht voor een tweede zeldzaam NSB-graf in Zwolle. Dit werd uit voorzorg door de gemeente verwijderd en in de opslag van de begraafplaats geplaatst, omdat gevreesd werd voor vandalisme.³⁶

Zoals uit deze voorbeelden blijkt is NSB-erfgoed nauwelijks aanwezig in het Nederlands erfgoed. Objecten die aan de NSB refereren zijn in een vroeg stadium vernietigd, ofwel worden opzettelijk verwaarloosd. Een voorzichtige afwijking van dit patroon is pas redelijk recent te herkennen, bijvoorbeeld in de poging om de twee NSB-graven toch te behouden voor de toekomst, slechts in een geval met succes.

Naast objecten vallen ook gebruiken onder de definitie van erfgoed. Maar immaterieel erfgoed, zoals de NSB-groet ‘houzee’, verdwijnen nog gemakkelijker dan materieel erfgoed. Als niemand zich identificeert met een gemeenschap uit het verleden, dan verdwijnen gebruiken en tradities van die gemeenschap snel genoeg. En wie zou zich willen identificeren met de NSB? De voormalige NSB’ers zelf vergeten

---

³³ W. Bossmann, ‘NSB-graf moet weg vindt de burgemeester van Roermond’, *Historisch Nieuwsblad* 9 (2000) 9; J. van Casteren, ‘Tot behoud van het eeuwige’, *De Groene Amsterdammer* 50 (2000) pagina onbekend, te vinden via: http://www.groene.nl/2000/50/Reportage: Stichting_De_Terebinth.

³⁴ Bossmann, ‘NSB-graf moet weg’, 9.

³⁵ A. Mooij, ‘Stenen des aanstoots’ in: W. Sorghdrager ed., *Raad voor Cultuur. Commissie monumentaal erfgoed WOII* (Den Haag 2004) 17.

³⁶ *Ibidem*, 16.

dit verleden liever.³⁷ Al was het maar vanwege de jarenlange pesterijen, die zij en hun families na de oorlog hebben meegemaakt.

Ook tegenwoordig heeft het begrip NSB'er nog een sterk negatieve betekenis. In het dagelijks taalgebruik wordt het gebruikt als scheldwoord voor personen en instanties die in verband worden gebracht met rechtse denkbeelden, autoriteit, verraad en leugens.³⁸ Zo wordt een politieagent door jongeren een NSB'er genoemd vanwege zijn autoriteit.³⁹ Toen cabaretier Herman van Veen de Partij Van de Vrijheid (PVV) van Geert Wilders vergeleek met de NSB werd hij met de dood bedreigd.⁴⁰ Persoonlijke nostalgie naar het NSB-verleden is niet mogelijk door het sterke morele oordeel dat er over dit verleden in de maatschappij bestaat.

Zonder mensen die resten van of verwijzingen naar en bepaald verleden willen bewaren voor de toekomst, ontstaat er geen erfgoed. Bij een onderwerp als het Nederlandse aandeel in de slavenhandel zijn de erfgoedproducenten de nazaten van de slaven die nog steeds in Nederland wonen. Bij de NSB is zo'n groep afwezig. Het is nog te vroeg voor de kinderen van NSB'ers om erkenning voor hun ouders te verkrijgen, zij zijn in de eerste plaats bezig met een persoonlijke verwerking van het eigen verleden.⁴¹ Het NSB-verleden mist hiermee een groep mensen die zich met erfgoedcreatie bezighoudt. Het NSB-verleden moet dan ook in de eerste plaats gezien worden als een gevoelig onderdeel van de geschiedenis, dat een zeer grote rol speelt in het Nederlands erfgoed: De Tweede Wereldoorlog. Als op zichzelf staand pijnlijk erfgoed speelt het echter nauwelijks een rol.

Door de verregaande collaboratie met het bezettingsregime door een groot deel van de NSB-leden is het NSB-verleden voor Nederlanders een pijnlijk onderwerp. Vanuit dit pijnlijk verleden is ook de onderrepresentatie van NSB-erfgoed in Nederland te verklaren. Deze houding is heel gebruikelijk. Bij een pijnlijk verleden worden materiële en immateriële overblijfselen waar mogelijk verborgen of

---

³⁷ Tunbridge, *Dissonant heritage*, 109; Historicus Chris van der Heijden vertelt in het radioprogramma OVT dat hij eind jaren zestig een van de weinige NSB-kinderen was die het archief voor de Bijzondere Rechtspleging gebruikte om meer te weten te komen over het verleden van zijn ouders, *OVT: Goed of fout of Grijs in WOII. Tussen accommodatie en verzet*, Nederland, 2003, radio, Radio 2, 7-12-2003.

³⁸ E. Sanders, 'Fascist', NRC, 3 mei 2004, te vinden via:
http://www.nrc.nl/100jaar_voorpagina/article1627776.ece.

³⁹ Auteur onbekend, 'Scheldwoord politie', <http://www.schrijvenonline.org/forum-onderwerp/3044> datum laatste wijziging: 10 augustus 2007, bezocht 20 november 2009.

⁴⁰ H. van Veen en E. Leerkes, <http://www.hermanvanveen.com/Herman-van-Veen/nl-NL/weblog/41213926673776640aaabenvauyiaaaeq29q5ggaardb2rmd0.aspx> datum laatste wijziging: 9 november 2009, bezocht 20 november 2009.

⁴¹ Een voorbeeld hiervan is de uitzending van *Andere Tijden* over NSB-kinderen: *Andere Tijden. Marcheren voor Mussert*, 2006. Film, Regisseur onbekend, Hilversum: VPRO.

vernietigd.⁴² Het verleden van de NSB speelt dan ook een belangrijkere rol in de professionele geschiedschrijving dan in het Nederlands erfgoed. Een verder onderzoek naar de omgang met het NSB verleden zal zich dan ook moeten richten op de historiografie en niet langer op het nationaal erfgoed.

Erfgoed en geschiedschrijving hebben meer met elkaar te maken dan dikwijls aangenomen wordt. Toen geschiedenis begin 19de eeuw opkwam als wetenschappelijke discipline deelden de historici van toen veel doelstellingen met de hedendaagse erfgoedproducenten. In de 19de eeuw was het de geschiedschrijving die de verbanden legde tussen heden, verleden, toekomst. Dit is een rol die erfgoed in de hedendaagse samenleving ook speelt. Geschiedenis won in deze tijd aan acceptatie als volwaardige wetenschap, omdat historici beweerden dankzij deze wetenschap de volksaard en oorsprong van samenlevingen te kunnen ontdekken. In een eeuw waarin nationale staten in opkomst waren was dit een welkome boodschap voor de machtshebbers in Europa. De wortels van de Nederlanders vonden de 19de eeuwse historici in de Germaanse Batavieren, wiens opstand tegen de Romeinen in 69 na Christus beschreven is door Tacitus. Dit heldhaftige verleden werd door de historici gekozen als de oorsprong van de Nederlandse stam en een belofte voor haar toekomst. Ook de verheerlijking van helden en een nadruk op de eigen westerse cultuur zijn elementen die tegenwoordig aan een erfgoedomgang met het verleden toeschreven worden.

Het is de moderne geschiedschrijving die voortgekomen is uit deze historiografische traditie die bekeken moet worden op zijn omgang met het NSB-verleden. De mate waarin het historici gelukt is om gevoelig verleden met een professionele afstand te beschrijven, kan een goede indicatie vormen voor de manier waarop dit in schoolboeken voor het voortgezet onderwijs gebeurd is.

---

⁴² Tunbridge, *Dissonant heritage*, 129.

De beschrijving van het NSB-verleden in de wetenschappelijke historiografie

Een objectieve, waarheidsgetrouwe beschrijving van een periode uit de geschiedenis waarover in sterk morele termen gedacht wordt blijkt in de praktijk ingewikkeld te zijn. Over de wetenschappelijke geschiedschrijving van de oorlog zei voormalig NIOD directeur Hans Blom in 1998: ‘Uit eigen ervaring weet ik dat de afstandelijke, analytische geschiedvorsing bij een deel van het grotere publiek (en trouwens ook bij sommige vakgenoten) tot irritaties en scherpe aanvallen kan leiden. Kennelijk meent men dat zo aan de ernst van de gebeurtenissen afbreuk wordt gedaan, dat de vakhistoricus van deze soort niet geraakt zou worden door wat hij bestudeert en dus aan gevoelsarmoede lijdt, waar juist medegevoel en uitdragen van ernst de eerste vereiste zou zijn’.⁴³

Om te ontdekken in welke mate dit probleem de historiografie van de NSB bepaald heeft is het nodig om nader te onderzoeken hoe mensen over de Tweede Wereldoorlog dachten na 1945. Niet alleen onder de Nederlandse bevolking, maar ook onder professionele historici hebben er verschuivingen plaatsgevonden in de manier waarop over collaboratie tijdens de Tweede Wereldoorlog gedacht werd. Hierbij neemt de NSB een belangrijke positie in als het symbool van collaboratie, omdat het een gemakkelijk te onderscheiden groep vormt.

Historicus Jan Bank is van mening dat verschuivingen in de perceptie van een historische periode een zeer natuurlijk verschijnsel zijn. In zijn beschrijving van de historiografische behandeling van de Tweede Wereldoorlog in Nederland haalt hij ter ondersteuning van deze stelling historicus Jan Romein aan.⁴⁴ Romein onderscheidt in zijn artikel *Spiegel Historiael van de Tachtigjarige Oorlog* 6 fasen in de geschiedschrijving van de Tachtigjarige Oorlog.⁴⁵ De eerste fase is de chaotische werkelijkheid waarin de gebeurtenissen plaatsvinden. In de tweede fase maakt een tijdgenoot een selectie van de gebeurtenissen. Deze gebeurtenissen worden omgezet in een aaneengesloten geschiedverhaal. Dit geschiedverhaal wordt vervolgens vertaald in een gedramatiseerde voorstelling. Deze voorstelling verandert in een begripsmatig

---

⁴³ J.C.H. Blom, ‘Geschiedschrijving en de publieke emotie. Een besprekingsartikel’, *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998) 52.

⁴⁴ Bank, *Oorlogsverleden*, 5-8.

⁴⁵ J. Romein, ‘Spiegel Historiael van de Tachtigjarige Oorlog’ in: J. Romein e.a. ed., *De Tachtigjarige Oorlog* (Amsterdam 1941).

beeld en tot slot verandert dit beeld in historische kennis. Bank meent dat van deze indeling vier fasen goed toepasbaar zijn op de fasering van de historiografie van de Tweede Wereldoorlog: De chaotische gebeurtenissen, het aaneengesloten geschiedverhaal, de gedramatiseerde voorstelling en het begripsmatig beeld.⁴⁶

Om te zien of de historiografie van de Tweede Wereldoorlog in de afgelopen zestig jaar een vergelijkbare ontwikkeling door heeft gemaakt als de historiografie die Romein beschreef over een periode van vier eeuwen, zal gekeken moeten worden naar de fasering die in de historiografie van de Tweede Wereldoorlog te onderscheiden is. Hierbij kan onderzoek van de Utrechtse historicus Wijnand Mijnhardt helpen. Mijnhardt heeft verschuivingen in de beleving van de Tweede Wereldoorlog in Nederland sinds 1945 onderscheiden in een vijftal periodes.⁴⁷

De eerste periode beslaat de eerste vijf jaar na de oorlog. In deze vijf jaren beschrijft Mijnhardt een alles overheersend verlangen naar een staat van vrede.⁴⁸ Mensen pakken zoveel mogelijk de vertrouwde vooroorlogse levenspatronen weer op. De schade van de oorlog moet hersteld worden en deze jaren staan dan ook in het teken van de wederopbouw. Voor geschiedenis is maar weinig belangstelling.⁴⁹ Het recente verleden lag nog te dicht bij de beleveniswereld van de Nederlandse bevolking en was nog te pijnlijk om besproken te worden. Er was geen ruimte voor de belevenissen van Joodse overlevenden. Verhalen over concentratiekampen worden weggewuifd met de opmerking dat men in Nederland meer te lijden had gehad.⁵⁰ In 1947 wordt het dagboek van Anne Frank nog afgewezen door een uitgever omdat er geen markt meer zou zijn voor oorlogsherinneringen.⁵¹ Een andere reden om niet terug te kijken was de minder fraaie periode direct na de oorlog waarbij (vermeende) collaborateurs publiekelijk te grazen genomen werden.⁵²

Toch was na deze initiële wilde fase direct na de oorlog, waarin honderdduizend (vermeende) collaborateurs gevangen genomen werden, de collaboratie zelf niet meer zo'n heet hangijzer. De executie van Anton Mussert was een uitzondering. De meeste NSB'ers kwamen na een korte gevangenisstraf weer vrij.

---

⁴⁶ Bank, *Oorlogsverleden*, 6.

⁴⁷ W.W. Mijnhardt, *Dutch perceptions of World War II. The struggle with an 'unredeemable' past* (niet gepubliceerd) 3-15.

⁴⁸ Ibidem, 3.

⁴⁹ Bank, *Oorlogsverleden*, 7.

⁵⁰ Mijnhardt, *Dutch perceptions of World War II*, 4.

⁵¹ Ibidem.

⁵² Bank, *Oorlogsverleden*, 6.

Van collaboratie verdachte mensen konden over het algemeen gewoon hun oude functie weer opnemen.

Dit algemeen gebrek aan aandacht voor het recente verleden betekende echter niet dat er helemaal niets over de Tweede Wereldoorlog geschreven werd. In 1949 kwam het eerste deel uit van de boekenreeks *Onderdrukking en verzet*.⁵³ Van deze ambitieuze bundeling van wetenschappelijke artikelen zouden vier delen uitkomen tussen 1949 en 1954. De overheersende visie van het werk was duidelijk, het zou gaan om de misdaden van de bezetting en het verzet hiertegen. Voorop elk deel staat dan ook het nationalistische symbool van de Nederlandse leeuw die uit het water rijst en de Duitse adelaar verslaat.

In *Onderdrukking en verzet* is maar weinig aandacht voor de NSB. Van de bijna drieduizend bladzijden wordt slechts op veertig pagina's aandacht aan de Nationaal Socialistische Beweging besteed. Het verzet tijdens de bezetting neemt daarentegen zeshonderd pagina's van de serie in beslag. De reden voor dit contrast beschrijven de redacteurs in het nawoord van de serie. *Onderdrukking en verzet* is niet bedoeld om de geschiedenis te schrijven van 'hen, die zich buiten de volksgemeenschap plaatsten'.⁵⁴ Binnen deze visie plaatsen mensen met een 'verkeerde' levensopvatting zichzelf buiten de geschiedschrijving.

Onderdrukking en verzet is ook een voorbode voor de volgende periode die Mijnhardt onderscheidt. Deze periode loopt van 1950 tot midden jaren '60.⁵⁵ De laatste delen van *Onderdrukking en verzet* zijn dan ook uitgebracht in de eerste jaren van deze periode. Het zwaartepunt verschuift van de wederopbouw naar verzet. Nederland werd in deze periode beschouwd als een kleine natie die zich dapper had verweerd tegen de Duitsers. Het verzet was alom vertegenwoordigd in de herinneringen van overlevenden. De doorsnee burger in Nederland had de nare oorlogsperiode dapper doorstaan. De nationaal-socialistische collaborateurs vormden hierop maar een kleine uitzondering.⁵⁶

In de wetenschappelijke literatuur was er dan ook maar weinig aandacht voor collaboratie of NSB. Belangrijke onderzoeksonderwerpen waren die dingen die te maken hadden met het verzet van de Nederlandse bevolking tegen de Duitse overheersing. Onderzoeken gingen daarom vaak over de illegaliteit of de stakingen

---

⁵³ J.J. van Bolhuis e.a. ed., *Onderdrukking en verzet. Nederland in oorlogstijd* (Amsterdam 1949).

⁵⁴ *Ibidem*, Deel IV, 761.

⁵⁵ Mijnhardt, *Dutch perceptions of World War II*, 5.

⁵⁶ *Ibidem*.

tijdens de bezettingsperiode. In deze laatste categorie vallen bijvoorbeeld de door het NIOD gecommisioneerde boeken van Ben Sijes en Adolf Rüter.⁵⁷ Sijes schreef over de *Arbeidseinsatz*, Adolf Rüter koos de Februaristaking van 1941. In deze boeken komen de NSB'ers slechts voor als antihelden die goed contrasteren met de initiatiefnemers van de stakingen. Over de NSB als eigenstandig onderwerp zou in de eerste vijftig jaar na de oorlog geen literatuur verschijnen.

Eén boek vormde in deze periode een grote uitzondering. In een tijd dat er praktisch geen aandacht is voor collaboratie en de NSB als onderwerp op zichzelf komt Gerrit Kooy met een publicatie over 'nazificatie en denazificatie van Nederland'. In zijn boek *Het echec van een 'volkse' beweging* beschrijft hij de initiële aantrekkingskracht van de NSB in Winterswijk en het ledenverlies in een later stadium. Hij maakt voor zijn boek gebruik van *oral history* en laat ook voormalig NSB'ers aan het woord. Zijn conclusie is dat 'de' NSB'er niet bestaat omdat er minstens zeven redenen te onderscheiden waren voor mensen om lid te worden van de NSB.⁵⁸

Kooy weerlegt ook een aantal vooroordelen die in zijn tijd over de NSB golden. Hij ziet geen bewijs voor de stelling dat de NSB uitsluitend bestond uit maatschappelijke mislukkelingen of mensen met een autoritaire persoonlijkheid. In tegendeel, de NSB heeft juist veel aantrekkingskracht onder middenstanders.⁵⁹ NSB lidmaatschap was voor mensen eerder een conservatieve reactie, bedoeld om de desintegratie van het traditioneel leefpatroon en economische zelfstandigheid tegen te gaan, dan een revolutionaire daad.

Dit gebrek aan aandacht voor de NSB dat, met uitzondering van het boek van Kooy, heerste in deze periode verandert midden jaren '60. In deze tijd ontstond voor het eerst aandacht voor de verschrikkingen van de Holocaust. Deze omslag kwam allereerst door de media-aandacht die in 1961 het proces van Eichmann in Jeruzalem ontving. Bovendien verschijnt in 1965 het boek *Ondergang* van Jacob Presser.⁶⁰ Zowel de gebeurtenis als het boek brengen de Holocaust in de belevingswereld van heel veel Nederlanders naar de voorgrond.

---

⁵⁷ B.A. Sijes, *De Februari-staking. 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954); J.C. Rüter, *Rijden en staken. De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd* (Den Haag 1960).

⁵⁸ G.A. Kooy, *Het echec van een 'volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945* (Leiden 2007) 272.

⁵⁹ Ibidem, 239,243-244, 248-249.

⁶⁰ J. Presser, *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* (Den Haag 1965).

In deze context veranderde ook voor veel mensen de perceptie van collaboratie. Opeens was het niet meer slechts een kwestie van aan de verkeerde kant staan, maar stond collaboratie gelijk aan medeplichtigheid aan moord.⁶¹ Dit vergroot de publieke fascinatie met ‘foute’ Nederlanders. Dit uitte zich in een aantal schandalen rond mensen die na hun collaboratie met de Duitsers na de oorlog weer hoge posities waren gaan bekleden.⁶² In deze tijd verschijnen dan ook de eerste studies over collaboratie in het algemeen en die binnen de NSB specifiek. Uit deze tijd komt ook het overzichtswerk over de NSB dat nu nog steeds als het standaardwerk geldt.⁶³ Anthonius de Jonge schreef *Het Nationaal Socialisme in Nederland* in 1968.

Deze verschuiving van de aandacht naar de collaboratie is ook duidelijk merkbaar in het werk van de toenmalige directeur van het NIOD, Lou de Jong. In 1960-1965 presenteerde hij de televisieserie *De bezetting* op de Nederlandse tv. In deze serie vertelden mensen over hun ervaringen met de oorlog. De NSB kreeg een aparte aflevering met de titel *Mussert en de Duitsers*. Hierin kwamen echter geen voormalig NSB'ers aan het woord. In het voorwoord van deze aflevering vertelde De Jong dat het hem niet te doen is om de individuele NSB'ers en dat vanwege het leiderschapsbeginsel binnen de beweging hij slechts zal volstaan met de behandeling van Anton Mussert.⁶⁴

Dit is anders in De Jong's wetenschappelijke publicatie *Het koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog*. Deze serie boeken kwam uit tussen 1969 en 1991 en hierin kwam de NSB wel veelvuldig aan bod. In *Het koninkrijk* was het niet alleen de beschrijving van gebeurtenissen die van belang was, maar ook de beoordeling van de acties van personen. Of zoals historicus Chris van der Heijden in 2001 zou schrijven, de oorlog van de Jong was ‘een oorlog van helden en boeven’.⁶⁵

Voor die ‘boeven’ bleef ook tijdens de jaren '70 aandacht bestaan. In een korte periode verschijnen een groot aantal studies naar de behandeling van

---

⁶¹ C. van der Heijden, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001) 379; B. Moore, “Goed en fout” or “grijs verleden?” Competing perspectives on the history of the Netherlands under German occupation 1940-1945”, *Dutch Crossing* 27 (2003) 157.

⁶² De belangrijkste hiervan waren Willem Aantjes, Josef Luns, Pieter Menten en Florentine Rost van Tonningen. De laatste persoon beklede als enige geen hoge positie na de oorlog, maar ontving jarenlang staatspensioen voor haar overleden man, de bekende collaborateur Meinoud Rost van Tonningen.

⁶³ M. van Haperen, ‘Meer empathie voor de NSB?’, *Historisch Nieuwsblad* 16 (2007) 13.

⁶⁴ *De bezetting*, aflevering 5, ‘Mussert en de Duitsers’, 1966. Film, Regisseur Lou de Jong, Hilversum: NPS, 0:00:00” – 0:01:54”, te vinden via: <http://geschiedenis.vpro.nl/artikelen/41995343>.

⁶⁵ Van der Heijden, *Grijs verleden*, 15.

collaborateurs na de oorlog.⁶⁶ Maar ook de collaborateur zelf werd onderwerp van onderzoek. In zijn boek *De collaborateur* uit 1981 probeert Jacob Hofman een psychologisch profiel te vinden dat alle collaborateurs gemeenschappelijk hadden.⁶⁷ Hij slaagde er niet in om psychologische kenmerken te onderscheiden die voor al zijn casestudies opgingen. Een van zijn conclusies was dan ook: ‘De onmacht van het grootste deel van het Nederlandse volk om daadwerkelijk verzet te bieden aan de Duitse bezetter heeft geleid tot schuldgevoelens, ter bestrijding waarvan de collaborateurs een dankbaar doelwit van projectie boden. Deze omstandigheid is de oorzaak van een overaccentuering van de tegenstelling “goed” en “fout” en heeft een nader onderzoek naar de achtergrond van de collaboratie in de weg gestaan’.⁶⁸ Voor dit soort meningen bestond nog geen ruimte en het boek werd door de historische gemeenschap genegeerd.⁶⁹

In deze houding zou verandering komen in de laatste fase die Mijnhardt onderscheidt. De tijd vanaf 1985 wordt volgens hem gekenmerkt door het verlaten van het sterk geëngageerde schrijven over de Tweede Wereldoorlog.⁷⁰ De periode wordt ingeluid door de inauguratierede van Hans Blom als directeur van het NIOD getiteld *In de ban van goed en fout*.⁷¹ Blom is van mening dat de nadruk op de waardeoordelen over het gedrag van mensen in de oorlog geen nuttige historische inzichten biedt. De Tweede Wereldoorlog dient een normale periode uit het Nederlands verleden te worden. Hierbij hoort ook de intentie om deze periode met de professionele distantie te beschrijven die gebruikelijk is bij het behandelen van andere historische perioden. Pas dan kunnen volgens Blom er nieuwe onderwerpen onderzocht worden die lang genegeerd zijn. Voorbeelden die hij noemt zijn de sfeer onder de bevolking tijdens de bezetting, een internationaal vergelijking van de

---

⁶⁶ Voorbeelden hiervan zijn: K. Groen, *Landverraders, wat deden we met ze? Een documentaire over de bestraffing en berechting van NSB-ers en kollaborateurs en de zuivering van pers, radio, kunst, bedrijfsleven na de Tweede Wereldoorlog* (Baarn 1974); A.D. Belinfante, *In plaats van bijltjesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978).

⁶⁷ J. Hofman, *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Amsterdam 1981).

⁶⁸ Hofman, *De collaborateur*, 183.

⁶⁹ Van der Heijden, *Grijs verleden*, 354.

⁷⁰ Mijnhardt, *Dutch perceptions of World War II*, 13

⁷¹ J.C.H. Blom, ‘In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland’ in: J.C.H. Blom ed., *In de ban van goed en fout. Geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Leiden 2007) 9-31.

bezettingstijd in Nederland met die van andere landen en de betekenis van de bezetting in de Nederlandse geschiedenis.⁷²

Een voorbeeld van de eerste van deze nieuwe onderzoeksrichtingen is het in 2001 geschreven boek van Chris van der Heijden, *Grijs verleden*. De bedoeling van de auteur is met enige afstand een sfeerbeeld van het leven in de oorlog te schetsen. Het gaat hierbij om de levens van gewone mensen tijdens de bezetting. Hoofdstuktitels als ‘’k dobber en blijf drijven’, ‘kleine mensen, grote woorden’ en ‘fout en foutjes’ voorspellen zijn conclusie.⁷³ Van der Heijden meent dat men niet leefde in de zwart-wit wereld die achteraf van deze periode is gemaakt. De meeste mensen waren in de oorlog noch ‘goed’ noch ‘fout’, maar een beetje van beiden. Hiermee heeft van der Heijden zich echter nog niet geheel losgemaakt van de traditie die de oorlog in morele termen beschrijft. In plaats daarvan voegt hij het grijs toe als nieuwe tint aan het palet van ‘wit’ en ‘zwart’, ‘goed’ en ‘fout’.

Wel worden er in deze periode meer persoonlijke verhalen over de NSB gepubliceerd. Er zijn tot nu toe nog geen voormalig NSB’ers die hun belevenissen op papier hebben gezet. De verhalen die nu naar buiten komen zijn die van de NSB kinderen. Voor een groot deel zijn zij geboren na de oorlog, maar door de keuzes van hun ouders ondervonden velen van hen negatieve discriminatie tijdens hun jeugd. Het meest recente boek over dit onderwerp is *Besmette jeugd* van Ismee Tames.⁷⁴

De wetenschappelijke publicaties van de naoorlogse periode volgen over het algemeen een duidelijke lijn. Van een verdringing van het verleden naar de verheerlijking van het vaderland, gevolgd door een ontdekking van het ‘foute’ perspectief, naar ten slotte een afstandelijk grijs verleden. Toch blijft dit soort indelingen een kunstmatige abstractie, zoals het werk van Gerrit Kooy heel duidelijk laat zien. Kooy is met zijn keuze voor de NSB als onderwerp voor zijn boek zijn tijd niet ver vooruit. Enkele jaren na het uitkomen van *Het echec van een ‘volkse’ beweging* was de NSB als wetenschappelijk onderwerp niets vreemds meer. Maar door in dit boek te proberen om de motivatie van NSB’ers weer te geven in plaats van ze te veroordelen maakt Kooy, meer dan twintig jaar voor de oproep van Blom, de stap voorbij ‘goed’ en ‘fout’.

---

⁷² Ibidem, 20-24.

⁷³ C. van der Heijden, *Grijs verleden*, 7.

⁷⁴ I. M. Tames, *Besmette jeugd. De kinderen van NSB’ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Zijn we in de laatste fase van Mijnhardt ook bij de laatste fase van Romein beland? Kortom is het voorbij ‘goed’ en ‘fout’ perspectief waar Hans Blom toe oproept ook bij een fase van breed geaccepteerde historische kennis gekomen? Volgens Jan Bank was het meesterwerk van De Jong, *Het Koninkrijk*, het voorbeeld van epische geschiedschrijving. Hiermee zijn we volgens hem in de derde periode bij Romeins aaneengesloten geschiedverhaal aangeland. Er is echter veel te zeggen voor de opvatting van Hans Blom, namelijk dat dit werk van de Jong ook tegelijk geldt als een gedramatiseerde voorstelling van de periode en evenzeer als een poging om tot een begripsmatig beeld te komen.⁷⁵ Het is ook de rede van Blom waarin een begin is gemaakt met het afstandelijk beschrijven van de bezetting. Na deze rede lijkt de weg open voor een afscheid van de gedramatiseerde voorstelling van helden en schurken op weg naar een definitieve stap naar een begripsmatig beeld van de oorlog.

Voor dit nieuwe beeld er is moet er echter nog veel gebeuren. De NSB blijft in de beschrijvingen sterk onderbelicht. Het standaardwerk over de beweging stamt uit 1968. Sindsdien zijn er biografieën over Mussert verschenen en beschrijvingen over de behandeling van NSB’ers en hun nageslacht na de oorlog, maar er vallen nog altijd grote gaten in het geschiedverhaal. De NSB voor en tijdens de oorlog is hiermee nog nauwelijks als eigenstandig onderwerp beschreven, en al helemaal niet door voormalig NSB’ers zelf. Doordat de oorlogsgeneratie langzaam aan uitsterft zal over de NSB binnenkort enkel nog verteld worden door mensen die er nooit zelf deel van uit hebben gemaakt. Hiermee gaat een belangrijke historische bron verloren. Nieuwe generaties Nederlanders zullen over de NSB lezen in de schoolboeken zonder dat zij meer informatie kunnen vragen aan mensen die het NSB-verleden zelf hebben meegemaakt.

---

⁷⁵ Blom, ‘In de ban van goed en fout?’, 16.

De beschrijving van het NSB-verleden in lesmethodes voor het voortgezet onderwijs

Schoolboeken zijn, net zoals wetenschappelijke publicaties, een vorm van geschiedschrijving. Het eerste is academische- en het tweede is didactische geschiedschrijving. Zonder overdrijving is te beweren dat schoolboekjes meer invloed hebben op de historische denkbeelden van gewone mensen dan de wetenschappelijke geschiedschrijving. Wanneer baanbrekend historisch onderzoek zijn weg niet vindt naar de lesmethodes zal de reikwijdte ervan beperkt blijven tot een select gezelschap van academici en fanatieke hobbyisten. Vakdidacticus Piet Fontaine trekt de volgende vergelijking: ‘Van de handelsuitgave van mijn proefschrift *De Raad van State 1588-1590* (...) werden verkocht 29 exemplaren, van mijn leerboek *Van oermens tot wereldburger* (...) gingen in totaal 75.000 exemplaren van de hand’.⁷⁶

Methode van schoolboekanalyse

Het is alleen al vanwege het enorme lezerspubliek interessant om te zien hoe deze vorm van historiografie een onderwerp als de NSB beschrijft. Om dit te onderzoeken zijn er verschillende mogelijkheden. In een bundel over schoolboekanalyse van onder andere Johan Toebes en Piet Fontaine worden verschillende onderzoeksmethodes genoemd. Dit zijn het beschrijvend-analytische onderzoek, de inhoudelijke analyse en de didactische georiënteerde analyse.⁷⁷

Het beschrijvend-analytische onderzoek is een aanpak die zeer dicht bij de gebruikelijke historische onderzoekspraktijk ligt. Een schoolboek wordt aandachtig bestudeerd en vervolgens beschreven aan de hand van selecties en citaten van de stof. Het voordeel hiervan is dat er behoorlijk in detail getreden kan worden bij de analyse van het onderzoek. Meer moeite kost het om vooraf duidelijke criteria vast te stellen aan de hand waarvan een boek wordt beoordeeld. Daarnaast is deze manier van

---

⁷⁶ P.F.M. Fontaine, ‘Het schoolboek als geschiedschrijving’ in: P.F.M. Fontaine e.a. ed., *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse* (Groningen 1980) 23.

⁷⁷ C. Klessmann, ‘De methodiek van vergelijkende schoolboekanalyses’ in: P.F.M. Fontaine e.a. ed., *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse* (Groningen 1980) 33-44. De methoden komen onder verschillende namen terug in de verzamelde artikelen, maar ik houd hier de benaming van Klessman aan.

onderzoek doen niet geschikt om een groot aantal schoolboeken te beschrijven en onderling te vergelijken. Het is te arbeidsintensief en de resultaten zijn zo uitgebreid dat een lezer zich bij een grote onderlinge vergelijking al snel verliest in details.

De inhoudelijke analyse is in veel opzichten de tegenpool van het beschrijvend-analytische onderzoeksmethode. Duidelijk gedefinieerde criteria worden gebruikt om de inhoud van grote hoeveelheden schoolboeken met elkaar te vergelijken. De resultaten gaan niet in detail, maar geven enkel de scores van de verschillende lesmethodes aan op de verschillende criteria. Het is in bepaalde opzichten een objectievere onderzoeksmethode dan de beschrijvend-analytische. Daarentegen zijn er veel aspecten die niet naar boven komen bij een inhoudelijke analyse: oordelen over historische gebeurtenissen die tussen de regels door te lezen zijn, kunnen maar moeilijk weergegeven worden in een inhoudelijke analyse.

Een derde onderzoeksmethode is de didactisch georiënteerde analyse. Deze richt zich op het didactische rendement van de lesmethode. Welke lesvormen biedt een methode aan en welk leerlinggedrag verwacht een methode van zijn lezers? Wat zijn de achterliggende gedachten waarmee de auteurs de lesmethode hebben geschreven? Sluit de methode aan bij de laatste wetenschappelijke vindingen over didactiek en geschiedenis? Deze analyse richt zich dus op meer op de didactische opzet van de stof dan op de theoretisch historische inhoud.

Voor elk van deze onderzoeksmethoden valt wat te zeggen al is de laatste in de context van dit onderzoek de minst bruikbare. Het gaat hier immers om een discoursanalyse in schoolboeken, niet om de didactische principes achter lesmethodes. Wel zal in navolging van deze onderzoeksmethode naar de doelstellingen van de schoolboekauteurs gekeken worden. De kwantitatieve inhoudelijke onderzoeksmethode valt in dit onderzoek geheel af omdat het de diepgang mist die bij discoursanalyses zoals deze benodigd is. Om deze reden zal de beschrijvend-analytische methode voor dit onderzoek gebruikt worden.

Voor de op beeldvorming te analyseren lesmethodes is er bij dit beschrijvend-analytische onderzoek gekozen voor de zogenaamde tekstboeken.⁷⁸ Moderne lesmethodes bestaan vaak uit zowel een tekstboek, als een werkboek en een docentenhandleiding. In het tekstboeken komen de auteurs het meest aan het woord en bestaat hun publiek ook daadwerkelijk uit leerlingen en niet uit geschiedenisdocenten

---

⁷⁸ De criteria aan de hand waarvan de tekstboeken onderzocht zijn, zijn bijgevoegd als appendix 2.

en andere geschiedenisprofessionals. Door de afwezigheid van de historische basis bij leerlingen die bij geschiedenisdocenten wel verondersteld mag worden, is juist de beschrijving van de NSB in de tekstboeken voor leerlingen goed te bestuderen. Daarnaast is het pas redelijk recent dat er bij de leesstof ook standaard vragen bijgeleverd worden. Vragen voor leerlingen komen ook wel in oudere lesmethodes voor maar dit was bepaald geen standaard en het waren er veel minder dan tegenwoordig het geval is. De onderlinge vergelijking van deze vragen zou daarom voor grote problemen zorgen, door het gebrek aan vergelijkingsmateriaal in de vroegere decennia.

Binnen deze tekstboeken is, ingeval er verschillende versies bestonden, consequent gekozen voor het hoogste leerlingenniveau en de eerste beschikbare druk. Schoolboeken worden vaak geschreven in verschillende versies om tegemoet te komen aan de verschillende niveaus in het onderwijs. Tegenwoordig zijn dit bijvoorbeeld vwo, havo en de verschillende vmbo typen⁷⁹. Ook worden veel lesmethodes geschreven per leerjaar van de middelbare school. Dit betekent dat er van deze methodes in sommige gevallen vijftien verschillende tekstboeken bestaan.⁸⁰ Hieruit wordt in dit onderzoek bij voorkeur de versie voor 6 vwo geanalyseerd. Voor methodes die zich richten op de eerste jaren van het middelbaar onderwijs zal dit de 3 vwo versie zijn. Wanneer een methode geen vwo versies kent, dan volgt het daaropvolgende hoogste niveau.

Eenzelfde pragmatisme is nodig bij de voorkeur voor eerste versies. Populaire schoolboeken draaien dikwijls meerdere decennia mee. Om toch bij de tijd te blijven moet er in de tussentijd wel het een en ander herzien worden. Daarmee kan een latere versie van een methode een ander beeld schetsen van een bepaalde historische periode of gebeurtenis dan het oorspronkelijke werk. Schoolboeken blijven echter gebruiksobjecten en het is maar voor weinig mensen interessant om alle delen van een bepaalde methode te bewaren. Om deze reden is in deze scriptie gekozen voor de analyse van de vroegst beschikbare druk van elke methode.⁸¹ Wanneer methodes echter lange tijd in herdruk verschenen zijn zal ook een vergelijking gemaakt worden

---

⁷⁹ Er bestaan vier verschillende typen vmbo: theoretische leerweg, kaderberoeps, gemengd en basis.

⁸⁰ Zes voor het vwo, vijf voor de havo en vier voor het vmbo er van uitgegaan dat er in het vmbo geen onderscheid gemaakt is tussen de verschillende leerwegen.

⁸¹ Voor de te analyseren lesmethodes wordt hier veel gebruik gemaakt van de historisch didactische collectie in aanbouw van de Erasmus universiteit en de collectie van het Archimedes instituut van de hogeschool Utrecht. De te analyseren methodes zullen in de praktijk de vroegst beschikbare druk zijn in de collectie van deze twee instellingen.

met de laatst beschikbare druk om te zien in hoeverre het beeld van de NSB binnen lesmethodes zelf door de tijd heen verandert.

Beschrijvend-analytisch onderzoek

Voor het beschrijvend analytische onderzoek zal er een selectie gemaakt worden uit de bijna honderd lesmethodes voor het voortgezet onderwijs die vanaf 1945 uitgegeven zijn.⁸² Uit deze selectie komen acht lesmethodes die in hun eigen tijd veel gebruikt zijn.⁸³

Deze acht methodes worden gekozen in vier tijdvakken: Van 1945 tot 1950, van 1950 tot 1965, van 1965 tot 1985 en van 1985 tot heden. Deze tijdvakken komen overeen met de periodes in de Nederlandse oorlogshistoriografie die Wijnand Mijnhardt onderscheidt. Door deze indeling ook voor de schoolboekanalyse aan te houden is deze beter te vergelijken met beeld van de NSB in de wetenschappelijke historiografie. Per periode zullen twee populaire methodes geanalyseerd worden. Dit zorgt er wel voor dat de eerste periode van vijf jaar verhoudingsgewijs erg veel aandacht krijgt. Dit is echter te verkiezen boven het risico van een gekleurd beeld dat één enkele methode van deze periode zou kunnen scheppen.

Naast de methodes zullen ook de onderwijsontwikkelingen en vernieuwingen per periode besproken worden. Dit is van belang, omdat nieuwe didactische en politieke vereisten ook een grote invloed hebben op de manier waarop de geschiedenis in de schoolboeken wordt beschreven. Deze ontwikkelingen lopen uiteraard niet samen met de historiografische perioden, maar zullen toch binnen dit raster aan de orde komen.

---

⁸² Voor een overzicht van vanaf 1945 uitgegeven geschiedenis methodes voor het voortgezet onderwijs zie appendix 1. Dit overzicht is samengesteld uit de collecties van het Archimedes Instituut in Utrecht en de Historisch Didactische Collectie van de Erasmus Universiteit.

⁸³ Deze selectie is gemaakt op grond van de aanbevelingen van twee geschiedenisdocenten in het voortgezet onderwijs en twee historici verbonden aan de interfacultaire lerarenopleiding van de Universiteit Utrecht. Daarnaast zijn de volgende twee publicaties gebruikt: J.G. Toebes, *Geschiedenis een vak apart? Het probleem van de verbinding van geschiedenis met andere mens- en maatschappijvakken – in het bijzonder maatschappijleer- in het voortgezet onderwijs van de Bondsrepubliek Duitsland, Engeland en Nederland* (Nijmegen 1981); J.C. Lagerweij, *Duitsland in beeld. Beeldoverdracht en beeldvorming ten aanzien van Duitsland in de vragen en opdrachten in Nederlandse schoolboeken voor het vak geschiedenis 1945-2001* (Rotterdam 2001).

Periode 1: 1945-1950

Het geschiedenisonderwijs in deze korte periode past nog in het in de vooroorlogse traditie. Er bestonden in deze tijd enkele verschillende schooltypes: het Gymnasium, de Hogere Burgerschool (HBS) en de scholen voor (Meer) Uitgebreid Lager Onderwijs ([M]ulo). Scholen waren verzuild en er bestonden aparte boeken voor Rooms-katholiek, Protestants en Openbaar Onderwijs. De leerlingen werden als jonge studentjes behandeld met lessen als hoorcolleges. Docenten hadden het te druk met de principiële afbakeningen ten opzichte van de andere zuilen, om zich erg druk te maken over pedagogische en didactische vernieuwing.⁸⁴

De stof was in de leerboeken chronologisch gerangschikt en de nadruk lag op de politieke en militaire geschiedenis en de geschiedenis van vorstenhuizen. Er werd op één vlak wel afgeweken van de vooroorlogse onderwijstraditie, door de Tweede Wereldoorlog had de contemporaine geschiedenis aan invloed gewonnen. Voor de oorlog werd dit nog beschouwd als een *contradictio in terminis*, maar met de Tweede Wereldoorlog was het gevoel ontstaan dat sommige gebeurtenissen al in hun eigen tijd de moeite van het bestuderen waard waren. Hiermee was de Tweede Wereldoorlog het eerste contemporaine onderwerp dat zijn weg naar de schoolboekjes gevonden had.

Anderhalve eeuw wereldgeschiedenis

De eerste analyse betreft een lesmethode uit 1948. *Anderhalve eeuw wereldgeschiedenis* behandelt de geschiedenis van 1815 tot het jaar van publicatie, 1948.⁸⁵ Het boek is geschreven voor de laatste klassen van het gymnasium en bestaat uit slechts één deel. De focus van het werk ligt op de cultuurgeschiedenis omdat daaronder in de visie van de auteur ook de kerkelijke, economische en politieke geschiedenis vallen.⁸⁶ De methode is opgebouwd uit vier tijdperken. Het laatste tijdperk, dat van de Tweede Wereldoorlog, loopt hierbij van 1933-1948.

De NSB wordt in dit tijdperk beschreven in het licht van de economische crisis voor de oorlog en de groei die de beweging doormaakte als gevolg hiervan. Ook

---

⁸⁴ Toebes, *Geschiedenis een vak apart?*, 244 -245.

⁸⁵ E.van Gelder en H. Arend, *Anderhalve eeuw wereldgeschiedenis: leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis van 1815 tot heden voor de hoogste klassen van de Hogere Burgerschool met 5 jarige cursus en het gymnasium* (Groningen 1948).

⁸⁶ *Ibidem*, 5.

wordt de NSB beschreven als slechts één van de internationale fascistische bewegingen die tijdens deze periode in opkomst zijn. Over de NSB in opkomst wordt al verteld dat zij ‘vaak relletjes verwekten’.⁸⁷ Tijdens de Tweede Wereldoorlog wordt de plaatsing van NSB’ers op hoge bestuursfuncties besproken. NSB’ers wordt hierbij een Duitse mentaliteit verweten. De grote kritiek die de methode op de NSB levert is gericht op de terreur van de WA, waarbij honderden mensen, waaronder vele onschuldigen, aan ‘afschuwelijke’ opsluiting onderworpen werden. Uit deze groep werden er ‘verscheidene’ omgebracht.⁸⁸ Deze bewering wordt ondersteund door een voorbeeld van een executie van vijf gevangenen in 1942.

In de beschrijving van de Tweede Wereldoorlog past de toon van *Anderhalve eeuw* wereldgeschiedenis duidelijk in zijn ontstaansperiode. De spoorwegstaking wordt in de methode beschreven als een vroege demonstratie van de opbouwmentaliteit die de Nederlanders na de oorlog zouden laten zien. Het oordeel van de auteur over de NSB is duidelijk erg negatief. Wanneer het over de episode met de WA gevangenen gaat lijkt het of een enkel incident is uitvergroot om het bewijs te bieden voor een verwerpelijke bredere praktijk. Ook de eerdere stille verwijzing naar de WA had in een duidelijkere context geplaatst moeten worden. Er had bijvoorbeeld verteld kunnen worden dat de WA voor de oorlog door de beweging zelf werd opgeheven vanwege het gewelddadige gedrag. Door simpelweg op te merken dat de NSB al vroeg in zijn bestaan bezig was met het trappen van relletjes ontstaat al vroeg in de tekst een ongenueanceerd beeld van de beweging. Verwijten over de Duitse mentaliteit van de NSB’ers kunnen gezien worden als een poging om de NSB als een niet Nederlands fenomeen af te schilderen. Ondanks dit negatieve oordeel over de beweging wordt de NSB nergens openlijk landverraad verweten.

Gestalten en tijden

Gestalten en tijden is een methode die in 1950 is uitgekomen.⁸⁹ Al is deze methode eigenlijk op de grens tussen twee onderzoeksperiodes gepubliceerd, toch is aannemelijk dat het merendeel van het werk, zoals de voorbereiding en het schrijven, in de eerste onderzoeksperiode heeft plaatsgevonden. *Gestalten en tijden* bestaat in totaal uit drie delen en een zogenaamd ‘hulpboekje’ voor de leerlingen. Dit laatste is

---

⁸⁷ Ibidem, 258.

⁸⁸ Ibidem, 284.

⁸⁹ H. Algra en H. H. Broekstra, *Gestalten en tijden : leerboek der vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1950).

een losstaand werkboek met vragen per hoofdstuk; iets dat in deze tijd nog erg ongebruikelijk was. De auteurs zeggen zich meer dan voorheen te willen richten op de nieuwste geschiedenis.⁹⁰ Verder willen zij de ontwikkelingsgang van de geschiedenis duidelijk maken. In de indeling van de boeken is dit ook terug te zien. Breed geformuleerde hoofdstuktitels als ‘wat verdween en kwam’ en ‘oud en nieuw’ getuigen duidelijk van dit ontwikkelingsperspectief.

Op veel andere punten is deze lesmethode sterk behoudend. De illustraties die er zijn, zijn zonder uitzondering portretten van grote mannen. Ook wordt de kerk in deze methode beschouwd als een belangrijke positieve kracht in de ontwikkeling van de geschiedenis. Tijdens de Tweede Wereldoorlog was het de kerkleer die ‘indruiste tegen de heidense beginselen en praktijken der Nazi’s. Vreselijk was dan de wraak: gevangenis en concentratiekamp wachtten de helden van het woord. (...) Maar de kerken trotseerden hen en voor allerlei doeleinden distribueerde een ondergronds verband wekelijks miljoenen gulden’.⁹¹ Niet-collaborerende Nederlanders worden beschreven als ‘ons volk’ of ‘goede vaderlanders’, die zich van de Duitse propaganda niet veel aantrokken.⁹² Ook aan de Jodenvervolging en genocide wordt uitvoerig aandacht besteed.

De NSB wordt hierbij beschreven als een ‘schamel hoopje’ dat als hulp voor de Duitsers functioneerde. Ook was de NSB volgens de schrijvers actief bij het zuiveren of verbieden van schoolboeken. NSB’ers werden genegeerd door ‘warm voelende vaderlanders’.⁹³ De grootste aanklacht tegen de NSB is dat NSB agenten ‘ijverig [waren in het] vervolgen en vangen van Joden. De Nederlanders reageerden er op met het verbergen van vluchtende Joden, al waagden ze daarmee hun leven en hun bezit’, staat er als reactie op de beschreven misdaad.⁹⁴

Opvallend is dat bij de beschrijving van de NSB de beweging duidelijk gemarginaliseerd wordt. Het lijkt in dit boek of er voor elke NSB’er toch minstens zo veel vaderlandslievende landgenoten stonden die wel het juiste deden. Daarnaast ontstaat uit dit contrast ook duidelijk het beeld dat de NSB’ers eigenlijk geen Nederlanders waren. De NSB’ers vervolgden Joden, Nederlanders beschermden ze.

---

⁹⁰ Ibidem, 4.

⁹¹ Ibidem, 125.

⁹² Ibidem, 125, 128.

⁹³ Ibidem, 128.

⁹⁴ Ibidem, 130.

Periode 2: 1950-1965

In deze periode werden de eerste stappen gezet naar een hervorming van het vak geschiedenis. Er kwam meer aandacht voor de didactische kant van het vak. In navolging van het Christelijk Pedagogisch Studiecentrum (CPS) werd vanaf 1954 geëxperimenteerd met semi-concentrische lesmethodes.⁹⁵ Hierbij wordt in de eerste jaren van de middelbare school de gehele geschiedenis behandeld, waarna in de bovenbouw nog enkele *capita selecta* in meer detail behandeld worden. Hierdoor liepen leerlingen in een korter onderwijstraject niet langer het risico om bij het vak geschiedenis niet verder te komen dan de Tachtigjarige Oorlog. In 1955 werden de eerste lesboeken uitgegeven met zowel een lees- als een werkboek.⁹⁶ Ook werd in deze periode de eerste poging gedaan om de verzuiling in het vak te doorbreken. De methode *Wereld in wording* was het eerste geschiedenisboek dat geschreven was voor gebruik door alle middelbare scholen.⁹⁷

Wereld in wording

Wereld in wording is een sterk vernieuwende lesmethode voor het voortgezet onderwijs uit 1954. De methode is nog tot 1978 opnieuw uitgegeven, met de laatste herziening in 1977. *Wereld in wording* was bijzonder doordat het als eerste schoolboek probeerde de verzuiling te doorbreken.⁹⁸ De methode is geschreven door een voor die tijd ongebruikelijk uitgebreid schrijversteam van negen mensen met totaal verschillende levensovertuigingen. *Wereld in wording* heeft met deze aanpak naar schatting tussen de 350.000 en de 400.000 exemplaren verkocht.⁹⁹ De titel van het boek getuigt van een visie op de geschiedenis als een continu evoluerend proces en sluit hierbij aan bij de geschiedenisvisie van de 19de eeuwse Jacob Burckhardt.¹⁰⁰ De voor de jaren '50 moderne gedachten die aan het boek ten grondslag liggen zijn ook duidelijk te zien in de presentatie van de stof. Hier zijn de afbeeldingen niet enkel

---

⁹⁵ Toebes, *Geschiedenis een vak apart*, 249.

⁹⁶ Dit waren de methode s *Van oermens tot wereldburger* en *Keten der geslachten*; Toebes, *Geschiedenis een vak apart*, 250.

⁹⁷ Novem, *Wereld in wording* (Den Haag 1954).

⁹⁸ Toebes, *Geschiedenis een vak apart*, 250.

⁹⁹ Fontaine, 'Het schoolboek als geschiedschrijving', 23.

¹⁰⁰ *Ibidem*, 19.

portretten van staatslieden en zeehelden, maar worden ook juist veel foto's en grafieken gebruikt.

Ook historiografisch gezien is *Wereld in wording* voor zijn tijd geen ouderwetse methode. Er wordt eerlijk voor uitgekomen dat Nederland in vergelijking met andere bezette landen met een 'fluwelen handschoen' bestuurd werd. Wel wordt zeer veel ruimte in het hoofdstuk *Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog* gebruikt voor een beschrijving van de talloze Nederlandse verzetsactiviteiten.

De NSB wordt zeer uitvoerig beschreven in het hoofdstuk *Nederland tussen twee wereldoorlogen*. Het hoofdstuk vertelt over de grote verkiezingsoverwinning van de partij in 1935 en het daaropvolgende electoraal verlies bij de Tweede Kamerverkiezingen in 1937. De oorzaak hiervoor was volgens het boek een algemeen gevoel van crisis onder de bevolking en het hersteld optimisme twee jaar later. Tijdens de oorlog wordt de NSB genoemd in verband met de mislukte gelijkschakeling van vakverenigingen onder de corporatieve NSB organisaties. Verder blijft de beschrijving van de NSB beperkt tot de vlucht van veel NSB'ers tijdens Dolle Dinsdag en het uitblijven van een naoorlogse bijltjesdag. Er zijn twee illustraties opgenomen die betrekking hebben op de NSB. Een spotprent van de Nederlandse vooroorlogse winkelstraat, waar de politieke partijen gerepresenteerd door winkeliers en het nieuw geopende sigarenmagazijn van Anton Mussert de rust verstoren. De tekst boven de ingang van de sigarenwinkel is: 'Man spricht Hollandsch'¹⁰¹, een verwijzing naar de Duitse invloed op de partij. Een tweede illustratie suggereert een verband tussen de NSB en de Nazi's door een foto van Hitler tijdens een optocht zij aan zij te plaatsen met een foto van Mussert in eenzelfde situatie. Als onderschrift staat er: 'Zo heer..... zo knecht!'¹⁰².

Uiteindelijk valt op dat deze methode geen sterk oordeel velt. Door het behandelen van de vooroorlogse verkiezingwinst wordt de NSB niet weggezet als een marginaal partijtje. Veel aandacht voor de NSB tijdens de Tweede Wereldoorlog is er niet, maar wat er verteld wordt is niet gekleurd door de mening van het schrijverscollectief. Een grote uitzondering hierop is natuurlijk het onderschrift van de foto's van Hitler en Mussert. Uiteraard heeft de NSB veel diensten aan de Nazi's verleend, maar om dit te versimpelen tot een meester-knecht relatie komt de geschiedschrijving niet ten goede.

---

¹⁰¹ Novem, *Wereld in wording*, 351.

¹⁰² Ibidem, 372-373.

Na de laatste herziening die de methode door heeft gemaakt was in 1977. Hierin is dit onderschrift nog altijd ongewijzigd. Wel is er iets meer aandacht voor de verkiezingswinst van de beweging voor de oorlog. De tekst die gewijd is aan de NSB tijdens de Tweede Wereldoorlog is niet veranderd.

Mensen en machten

Het voor analyse gebruikte derde deel van de methode *Mensen en machten* stamt uit 1964. Het eerste deel van deze eerste druk komt uit 1962 de laatste druk volgt in 1978. De tekst is in deze laatste druk met betrekking op de Tweede Wereldoorlog wijkt slechts op een aantal ondergeschikte punten af. De katholieke methode bestond in 1964 nog uit drie delen. Dit zou in 1968 met de invoering van de Mammoetwet veranderen in vijf. De stof is semi-concentrisch geordend. Hierbij wordt dus de geschiedenis op een basisniveau aangeboden voor alle klassen, waarna op enkele thema's dieper wordt ingegaan voor de hogere klassen en niveaus. De auteurs vertellen verder weinig over het beeld van de geschiedenis dat ten grondslag ligt aan de methode. Piet Fontaine deelt het echter in bij de Hegeliaanse visie van strijd en oppositie vanwege de titel.¹⁰³ Ook deze methode is wat moderner bij het gebruik van illustraties. Portretten worden hier afgewisseld met tekeningen en prenten. Daar staan vervolgens de bron en het jaartal bij vermeld, iets dat zelden voorkomt in schoolboeken.

Volgens de auteurs kenmerkt de Tweede Wereldoorlog zich in Nederland door de 'onvrijheid. Het ergste daarbij was misschien wel dat de Duitsers bij het doorvoeren van hun maatregelen de hulp kregen van de N.S.B.', staat er op de volgende regel.¹⁰⁴ Kort wordt ingegaan op de vooroorlogse populariteit van Anton Mussert, die afnam toen de NSB teveel de Duitse NSDAP ging nadoen. NSB'ers worden daarnaast benoemd als verraders van verzetsstrijders. En tot slot wordt Dolle Dinsdag genoemd, de dag dat de Duitsers en de NSB'ers ten onrechte op de vlucht sloegen.

De NSB wordt niet gemarginaliseerd. Er wordt verteld dat de beweging een tijd populair is geweest voor de oorlog. Bij de beschrijving van de NSB tijdens de oorlog ligt strek de nadruk op verraad. De opmerking dat de hulp van de NSB aan de

---

¹⁰³ Fontaine, 'Het schoolboek als geschiedschrijving', 19.

¹⁰⁴ A. Adang en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis* (Amsterdam 1964) 100.

Duitsers het ergste onderdeel was van de Nederlandse onvrijheid, impliceert dat dit komt door de betrokkenheid van een groep Nederlanders in de Duitse bezetting. Ook het verraden van verzetsmensen wijst in deze richting. Er wordt in dit verband niet gesproken over de betrokkenheid van een deel van de NSB'ers bij de Jodenvervolgning.

Periode 3: 1965-1985

In 1968 trad de eerste grote door de overheid geïnitieerde onderwijshervorming van de 20ste eeuw in werking. De 'Wet op het voortgezet onderwijs'(Mammoetwet) verving de HBS en de (M)ulo voor het systeem van mavo, havo, vwo. Daarnaast werd de brugklas ingevoerd en werd het aantal vakken aan banden gelegd. Binnen dit nieuwe stelsel zou geschiedenis minder verplichte uren krijgen. Het vak was voortaan ook niet meer verplicht in de bovenbouw. Er werd ook meer eigentijdse geschiedenis in het examenprogramma opgenomen.¹⁰⁵ Hierdoor kwamen naast het fascisme, nationaal-socialisme en de Tweede Wereldoorlog ook de Vietnam-oorlog, Korea-oorlog en de Cuba-crisis op het schoolprogramma. Daarnaast werd er door de onderwijsprofessionals voor het eerst gediscussieerd over de lange termijn doelen van het vak geschiedenis.¹⁰⁶ Tijdens de verzuiling diende geschiedenis de eigenheid van de eigen zuil te benadrukken. Tijdens de ontzuiling was een heroriëntatie van het vak dan ook onvermijdelijk.

Sprekend verleden

Van de methode *Sprekend verleden* wordt hier de tweede druk van het derde boek uit 1981 besproken. De serie bestaat in totaal ook uit drie delen, met een werkboek en docentenhandleiding. De methode wordt nog steeds opnieuw gedrukt. In een latere druk uit 1998 zijn er echter maar weinig grote inhoudelijke verschillen met 1981. De hoofdstukstructuur en de tekst zijn praktisch ongewijzigd gebleven. De verschillen tussen de drukken zitten in de opmaak en presentatie van de leerstof aan de leerlingen.

---

¹⁰⁵ Toebees, *Geschiedenis een vak apart*, 252-255.

¹⁰⁶ Ibidem, 252, 255-262.

De programmatische boektitel moet de lezer uitdagen om een gesprek met het verleden aan te gaan.¹⁰⁷ Dit sluit ook aan bij de constructivistische visie van de auteurs op het verleden. Zij willen niet dé geschiedenis vertellen, om uiteindelijk een klaslokaal vol ‘wandelende encyclopedietjes’ over te houden.¹⁰⁸ Het gaat er juist om dat leerlingen zelf leren kritisch met de geschiedenis om te gaan. Bronnenonderzoek is om deze reden belangrijk in de methode en er zijn veel primaire bronnen in de tekst aanwezig. Een van de auteurs is Hans Blom, de latere directeur van het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie.

Wat bij de bredere beschrijving van Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog opvalt aan de methode is dat er veel aandacht is voor het gemak waarmee de Jodenvervolgung zich in Nederland voltrok. De Duitsers werd volgens de auteurs maar weinig in de weg gelegd. Dit kwam onder andere doordat de Joden maar een kleine groep in de Nederlandse bevolking vormde en er in Nederland al van oudsher antisemitisme bestond.¹⁰⁹

De NSB komt in het hoofdstuk over de Duitse bezetting naar voren in de paragrafen *nazificatie van Nederland* en *pers en propaganda*. Binnen de nazificatie van Nederland wordt verteld dat de NSB vanaf 1941 de enige toegestane partij was. De nazificatie van Nederland sloeg niet aan, met uitzondering van de NSB die in de oorlog een sterke groei doormaakte. Hierbij wordt opgemerkt dat de het totale aantal actief Nationaal-Socialistische Nederlanders (De NSB en Nederlandse *Schutzstaffel* leden bij elkaar opgeteld) tijdens de oorlog waarschijnlijk groter was dan het aantal Nederlanders in het verzet. Maar de conclusie is dat de Nationaal Socialistische Nederlanders ‘(...) op het geheel van de bevolking een kleine minderheid [waren], die steeds meer als landverrader werd gezien’.¹¹⁰ De NSB wordt binnen een paragraaf over pers en paragraaf beschreven in verband met de gelijkschakeling van de pers. NSB’ers kregen hoge posities op de redactie en controleren zo de pers, met aan het hoofd de NSB’er Max Blokzijl. Verder wordt in een primaire bron over de gelijkschakeling NSB-prominent Rost van Tonningen genoemd. Ook komt de NSB aan bod bij een bron die de Nederlandse Unie bespreekt. De NSB wordt hier genoemd als partij waar de unie zich tegen verzette. Tot slot wordt verteld over Dolle Dinsdag

---

¹⁰⁷ P.F.M. Fontaine, ‘Het schoolboek als geschiedschrijving’, 19.

¹⁰⁸ L.G. Dalhuizen en P.D.M. Latour ed., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld 3a* (Den Haag 1981) 4.

¹⁰⁹ *Ibidem*, 59.

¹¹⁰ *Ibidem*, 57

en wordt ingegaan op de bijzondere rechtspraak na de oorlog waarbij honderdduizend personen gevangen werden gezet.

Bij de analyse van de methode vallen een paar dingen op. Allereerst is dat de sterke nadruk op de gelijkschakeling van de pers en de rol van de NSB hierbij. Er is hierbij evenveel tekst gewijd aan de pers als aan de Jodenvervolging. De collaboratie van NSB'ers die zich op veel verschillende vlakken heeft voortgedaan wordt hier uitsluitend behandeld met betrekking tot de media. Daarnaast valt de aandacht op waarmee de NSB gepositioneerd wordt in de Nederlandse maatschappij in de oorlogsjaren. Nationaal Socialisten waren er meer dan verzetsstrijders, maar dan nog was het een minderheidsgroepering binnen het Nederlandse volk. Dat verteld wordt dat zij als landverraders gezien werden, is zowel een accurate weergave van de tijdgeest als een poging van de auteurs om zelf geen oordeel over de beweging te vellen. Ook de naoorlogse behandeling van NSB'ers en de sentimenten die daarbij hoorden worden hier uitgebreid beschreven.

Kijk op de tijd

Deze methode uit 1981 bestaat uit vier delen. In het derde deel hebben de auteurs drie hoofdstukken uitgetrokken voor de behandeling van het nationaal socialisme en de Tweede Wereldoorlog. De NSB krijgt een eigen paragraaf in het hoofdstuk over Nederland in de crisisjaren.

Deze eerste paragraaf gaat over de opkomst van de NSB en het programma van de beweging. Als oorzaak voor het ontstaan van de NSB wordt de crisis genoemd. Er wordt ruimte uitgetrokken om vier programmapunten van de NSB uit te leggen. Dit zijn: minder macht voor het parlement, de premier moet benoemd worden door de koningin, het belang van een sterk leger en vloot en het koloniaal bezit moet als onvervreemdbaar worden beschouwd voor Nederland. De brede basis van de partij en de verkiezingswinst in 1935 worden besproken, maar 'door de propaganda van de democratische partijen, de afwijzende houding van de kerken en het onder Duitse invloed groeiende antisemitisme in de beweging verloor de N.S.B. daarna ook weer

snel terrein. De partij bleef echter bestaan en zou nog een rol spelen tijdens de Tweede Wereldoorlog'.¹¹¹

Tijdens het hoofdstuk over de Tweede Wereldoorlog in Nederland wordt de NSB af en toe genoemd. Er is voor gekozen om Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog te beschrijven door de ogen van twee Amsterdamse families. Dagboekfragmenten uit de tijd zelf leiden de lezer door de oorlog. Met hun woorden worden de NSB'ers beschreven als pro-Duitse landverraders, die treiteren en vernielingen aanrichten. Aan een voorval in de joodse wijk wordt uitgebreid aandacht besteed. 'Er waren kerels op de Jodenbreestraat, geofende worstelaars en boksers en zij durfden hun man onder ogen te zien. (...) Maar onder de N.S.B. waren er, die revolvers droegen. Er zijn toen reeds doden gevallen. Toen er ook slachtoffers vielen onder de N.S.B.'ers grepen de Duitsers in'.

Het verschil tussen de beschrijving van de NSB voor en tijdens de oorlog is opvallend. Voor de oorlog besteedt de methode ruim aandacht aan de NSB, met ruimte voor de ideologische doelen, politieke overwinning en politiek verlies van de partij. Tijdens de oorlog worden ze door hun tijdgenoten voorgesteld aan de leerlingen als ruziezoekers, lafaards en verraders. Het schetst een goed beeld van hoe mensen in de tijd zelf over de NSB dachten, maar bij gebrek aan hedendaags commentaar is het niet mogelijk om van een afstand naar de gebeurtenissen te kijken. De NSB voor de oorlog is hiermee erg objectief weergegeven. Waar zij de NSB tijdens de oorlog bespreken, lijken de auteurs te ver doorgeschoten in de veronderstelling dat voor een historisch correct beeld het verleden het beste zijn eigen verhaal kan vertellen.

Periode 4: 1985-heden

De periode vanaf 1985 kenmerkte zich door het grote aantal onderwijshervormingen. De eerste hiervan was de basisvorming die na een lange aanloopperiode in 1991 voor het eerst van start ging op middelbare scholen. Het idee achter de basisvorming was dat leerlingen van alle onderwijsstromen de eerste jaren van hun opleiding allemaal de zelfde vakken volgen. In 2001 werd dit door de politiek als niet haalbaar beschouwd en er werd overgegaan op een systeem van drie verplichtte vakkenpakketten voor de

---

¹¹¹ E.W. Heidt en H. Ulrich, *Kijk op de tijd. Geschiedenismethode voor mavo, havo en vwo, 3 vwo* (Den Bosch 1981) 140.

verschillende niveaus in het voortgezet onderwijs. In 2006 werd de basisvorming verder afgezwakt door scholen meer ruimte te geven om zelf de vakken voor de eerste twee jaar van de onderwijsloopbaan vast te stellen.

Een ontwikkeling die hier parallel aan liep was de invoering van de tweede fase voor de laatste jaren van het voortgezet onderwijs. In 1999 werd het systeem ingevoerd dat leerlingen beter moest voorbereiden op de universiteit en het Hoger Beroeps Onderwijs. De leerling had voortaan de keuze uit vier examenprofielen. Deze keuze zou de vakken bepalen die de leerling verplicht op zijn eindexamen kreeg. Tegelijkertijd was het de bedoeling dat leerlingen meer zelfstandig en in groepjes zouden werken. Hierbij had de docent niet langer een leidende maar eerder een sturende rol.

Ten slotte werd in deze periode ook het vmbo ingevoerd. Dit was in de praktijk een samenvoeging van de mavo en het vbo. Er werden binnen het vmbo vier verschillende leerwegen ingevoerd: De theoretische-, gemengde-, kaderberoeps- en basisberoeps leerweg. Ook hiermee werd een begin gemaakt in 1991.

Memo

Memo is een moderne semi-concentrische lesmethode voor het geschiedenisonderwijs. De methode heeft een tekstboek en docentenhandleiding en bestaat voor de bovenbouw slechts uit één dik deel. Dit boek is gedrukt in 1995, naar aanleiding van enkele onderwijsvernieuwingen twee jaar eerder (WIEG).¹¹² Het semi-concentrische karakter is duidelijk te zien aan de indeling van de zeventien hoofdstukken. De chronologie is losgelaten zodat een hoofdstuk over de dekolonisatie opgevolgd wordt door een hoofdstuk over de geschiedenis van het middenoosten. Binnen het hoofdstuk *De Tweede Wereldoorlog nationaal en internationaal* is ook een paragraaf over Nederland in de Tweede Wereldoorlog opgenomen.

In deze paragraaf wordt de nadruk gelegd op manier waarop het leven in Nederland, ook tijdens de Tweede Wereldoorlog, voor de meerderheid van de bevolking gewoon doorging. De Duitsers behandelden de Nederlanders met een fluwelen handschoen, waardoor weinig onrust ontstond. ‘Ook burgemeesters en politiecommissarissen bleven hun werk ‘gewoon’ doen, net zoals (...) de

---

¹¹² J. Heij en H. Ulrich, *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw* (Den Bosch 2005) 3.

treinmachinist die de locomotief in beweging zette, ongeacht wat de trein vervoerde', staat er over deze periode geschreven.¹¹³

Over de NSB wordt geschreven dat ze 'geen enkele rol in het politieke leven [speelde]'.¹¹⁴ NSB'ers werden uitsluitend gebruikt om op posten te plaatsen waar zij klusjes voor de Duitsers moesten opknappen. De groei in het ledenaantal tijdens de oorlog komt aan bod en de Jeugdstorm wordt genoemd. Even verderop worden het geschatte aantal verzetsmensen (45.000), vergeleken met het aantal NSB'ers en oostfrontstrijders (80.000 + 25.000). Deze groepen worden letterlijk 'goede' en 'foute' vaderlanders genoemd, inclusief de aanhalingstekens. Als een vorm van collaboratie wordt het verraden van mensen door middel van anonieme briefjes genoemd. De daders 'kunnen NSB'ers geweest zijn, maar dat hoeft natuurlijk niet'.¹¹⁵ Het laatste dat over de NSB verteld wordt is dat NSB'ers op Dolle Dinsdag naar Duitsland vluchtten. Over de Duitsers zelf wordt in dit verband niet gesproken.

Memo beschrijft met pijnlijke helderheid hoe het leven tijdens de bezetting gewoon doorging en welke gevolgen dit had. Mensen die gewoon hun werk bleven doen tijdens deze periode worden niet zonder kritiek beschreven. Tussen de regels door is duidelijk het verwijt te lezen dat deze mensen instrumenteel waren voor de daden van de bezetter. De NSB wordt hierbij niet gemarginaliseerd tot een kleine groep die buiten de maatschappij stond. Dat iemand die meewerkt met de Duitsers niet automatisch een NSB'er was, wordt duidelijk gemaakt in het fragment over de anonieme briefjes. Er worden weinig concrete verwijten aan het adres van de NSB gemaakt, behalve dat ze openlijk hand- en spandiensten aan de Duitsers verleenden. Maar de formulering van NSB'ers als foute vaderlanders zorgt voor een zwart-wit beeld van de bezetting, waar de aanhalingstekens maar weinig aan afdoen. Ook het woord vaderlander past niet in de tijd waarin deze methode verscheen. Doordat meer context bij dit stuk tekst ontbreekt, creëren de auteurs een vreemd zwart-wit beeld in een anderszins grijs verhaal.

---

¹¹³ Ibidem, 191.

¹¹⁴ Ibidem, 192.

¹¹⁵ Ibidem, 194.

Sfinx

Als titel voor hun lesmethode hebben de auteurs de mythische *Sfinx* gekozen. Het wezen dat aan voorbijgangers moeilijke vragen stelde en ze verslond wanneer ze het antwoord schuldig moesten blijven. Zo wordt van de lezers van de methode verwacht dat zij vragen aan de geschiedenis stellen en zelf beantwoorden.¹¹⁶ De methode is geschreven voor de basisvorming en dus anders dan de andere geanalyseerde schoolboeken bedoeld voor de onderbouw van de middelbare school. Het boek waar de Tweede Wereldoorlog in beschreven staat is geschreven voor de derde klas havo/vwo.

Dat het verhaal voor een lagere klas bedoeld is, blijkt vooral uit de hoeveelheid tekst. De illustraties bij deze methode zijn groter dan bij voorgaande methodes en de tekst bestaat uit korte bronnen afgewisseld met een overzichtstekst. Een van deze illustraties is een NSB-propagandaposter met de Nederlandse vlag, wapperend tussen de vlaggen van nazi-Duitsland en fascistisch Italië. Aan de NSB zijn voor de rest maar een paar zinnen gewijd onder het kopje *Collaboratie*. Hierbij wordt de NSB genoemd als een klein partijtje onder leiding van Anton Mussert dat vanaf 1941 de enige toegestane politieke partij in Nederland werd. Hierna won de beweging aan leden door de aanmelding van mensen die wilden profiteren van de bezetting. Andere vormen van collaboratie die genoemd worden zijn de Nederlandse oostfrontstrijders, voor mensen die nog verder gingen dan NSB-lidmaatschap. Daarnaast wordt verraad in algemene zin genoemd, voornamelijk verraad door mensen die van de bezetting wilden profiteren. Dit wordt geïllustreerd door een primaire bron, een brief waarin de schrijver de ontvanger wil afpersen omdat de laatste onderduikers in zijn huis herbergt.

De NSB komt in deze methode maar heel kort aan de orde. Dat de NSB maar een klein partijtje was gaat natuurlijk geheel voorbij aan de populariteit van de beweging in 1935. Door de nadruk op de nieuwe ledentoeestroom tijdens de oorlog, is het beeld dat ontstaat van de NSB vooral dat van een partij van profiteurs. Dat oostfrontstrijders mensen waren die verder gingen dan de NSB suggereert dat het Nederlandse vrijwilligerslegioen voornamelijk uit NSB'ers bestond, terwijl dit in werkelijkheid op 30 procent lag.¹¹⁷ Dat collaboratie niet simpelweg een gevolg was

---

¹¹⁶ Coffeng, L. ed., *Sfinx. Geschiedenis voor de basisvorming. Leesboek 3hv* (Utrecht en Zutphen 2001) 4.

¹¹⁷ Blom, 'Woord vooraf', 1.

van NSB-lidmaatschap, maar dat er ook genoeg gewone profiteurs waren in Nederland die probeerden financieel beter te worden van de oorlog wordt wel heel duidelijk met de afpersbrief.

Bevindingen beschrijvend-analytisch onderzoek

Gezien de tijdvakken van Mijnhardt in de veranderende omgang met het verleden van de Tweede Wereldoorlog zou men ten aanzien van de behandeling van de NSB in schoolboeken de volgende ontwikkeling verwachten: In de eerste periode van 1945-1950 zou de nadruk moeten liggen op opbouw. Het is niet de bedoeling om oude koeien uit de sloot te halen of teveel stil te staan bij wat er gebeurd is. De NSB is in deze context iets om te verzwijgen. Als het dan toch genoemd moet worden dan is het een rare wending van de geschiedenis. Een stroming die niet wortelt in Nederlandse traditie en die daarmee dus ook niet Nederlands is.

Van 1950 tot 1965 komt in de historiografie voor het eerst de morele vraag van 'goed' en 'fout' op. Collaboratie, met de NSB als schoolvoorbeeld, kan in de lesmethodes gebruikt worden als contrast voor het verzet. Het verzet nam in deze tijd in de herinnering van mensen bijna mythische proporties aan. Maar zoals dat bij mythes gaat, heeft de held een monster nodig om te verslaan. De NSB past goed in deze rol. De beschrijving van de beweging is hiermee geen doel op zichzelf. Het is logisch om de NSB wel te bespreken, maar slechts als een kleiner kwaad, dat overschaduwd wordt door het grotere goed van het verzet.

In de derde periode, tussen 1965 en 1985, zou de beschrijving van de NSB vervolgens aan belang moeten winnen. De balans van 'goed' en 'fout' slaat niet om naar de eerste van de twee. De rol van de Nederlandse bevolking in de jaren van bezetting is niet meer automatisch positief, met uitzondering van een paar 'rotte appels'. Collaboratie wordt een zelfstandig onderwerp, waarbij de 'officiële' aantallen groter zijn dan die van het verzet.

Vanaf 1985 is het de tijd dat men in de wetenschappelijke wereld de stap zet voorbij het oordelende perspectief van 'goed' en 'fout'. Dit betekent een nieuwe set aan potentiële vragen met betrekking tot de NSB. Welk deel van de beweging heeft ook daadwerkelijk actief meegewerkt aan het bezettingsregime? De nadruk in deze periode zou dan liggen op individuele keuzes van personen en groepen en de gevolgen

daarvan. Hoe werden NSB'ers voor, tijdens en na de oorlog behandeld door hun landgenoten? Wat was de houding van de meeste burgers tijdens de bezetting? Er zou nieuw licht geschenen kunnen worden op de tijdelijk grote populariteit van de antidemocratische partij voor de oorlog.

Deze verwachtingen sluiten maar zeer beperkt aan bij de bevindingen van het beschrijvend-analytisch onderzoek. De onderzochte methodes in de periode tot en met 1950 voldoen slechts voor een deel aan het verwachtingspatroon. In de ene methode wordt de NSB gemarginaliseerd en weg gezet als iets niet Nederlands in de andere ligt de focus voornamelijk op een klein gedeelte van de NSB, namelijk de WA. De NSB wordt in beide methodes zeer negatief beoordeeld en in geen van beide gevallen neemt de auteur in de beschrijving veel afstand ten opzichte van de gebeurtenissen. Dit negatieve geëngageerde beeld is ook gebruikelijk in de beschrijving van de NSB in andere methodes in deze periode. Deze beschuldigen de NSB wel van landverraad.¹¹⁸

De marginalisering van de NSB als een kleine uitzonderlijke groep past binnen het beeld van de eerste periode waarin men in Nederland nog geen manier heeft gevonden om de NSB te integreren in het nationaal geschiedverhaal. De zeer negatieve manier waarop de beweging beschreven wordt valt echter uit de toon bij een periode die door historici wordt beschouwd als historiemoe en op de toekomst gericht. Hierbij volgt de beschrijving van de Tweede Wereldoorlog in schoolboekjes niet de algemeen gevoelde sentimenten in de maatschappij van het laten rusten van het verleden en het weer opbouwen na de schade van de oorlog.

De onderzochte methodes in de tweede fase vanaf 1950 tot 1965 verschillen onderling sterk in hun beschrijving van de NSB. *Wereld in wording* beschrijft de NSB zonder dat er een sterke mening van de schrijvers over de beweging in de tekst aanwezig is. Dit is anders bij de methode *Mensen en machten* waar de NSB'ers wel als verraders beschreven worden. De toon is hierbij wel milder dan in de publicaties van de eerste periode. In geen van beide methodes wordt de NSB gemarginaliseerd voorgesteld. In *Mensen en machten* is zelfs de vooroorlogse verkiezingswinst duidelijk beschreven. In veel andere methodes in dezelfde periode wordt de NSB helemaal niet genoemd. Dit komt omdat vanaf halverwege de jaren '50 veel

---

¹¹⁸ Voorbeelden hiervan zijn: J. Dek, *De weg der historie* (Groningen 1948) en D. Langedijk, *Geschiedenis der volkeren. Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis. Deel 3* (Groningen 1948).

schoolboeken het nationale perspectief op de Tweede Wereldoorlog verruilen voor een internationaal perspectief.¹¹⁹ In deze boeken wordt de nadruk gelegd op de internationale militaire geschiedenis van de oorlog. Hierin is geen ruimte voor Nederlandse perspectief en dus ook niet voor de NSB.

Het is opvallend dat in een periode dat in de wetenschappelijke literatuur de nadruk zo sterk ligt op het nationale perspectief, terwijl in veel van de schoolboeken juist afstand van genomen wordt en het Nederlands perspectief op de Tweede Wereldoorlog ontbreekt. Terwijl in de wetenschappelijke literatuur het verhaal wordt geschreven van het kleine land vol verzetshelden, stonden in veel van de schoolboeken enkel glimlachende Amerikaanse generaals.

Wanneer er wel een hoofdstuk aan Nederland tijdens de Tweede Wereldoorlog besteed wordt staat de NSB er wel in beschreven. Nergens wordt echter de indruk gewekt dat het een kleine gemarginaliseerde partij was. Terwijl in de wetenschappelijke publicaties de NSB een kleiner kwaad was in vergelijking met het grotere goed van het verzet, wordt er in de schoolboeken geen poging gedaan tot het kleineren van de beweging. Dit wil niet zeggen dat de NSB beschreven wordt zonder dat daarbij de negatieve waardering van de auteurs doorklinkt. De in de boeken aanwezige mening is wel iets milder dan die in de schoolboeken van de eerste onderzoeksperiode doorklinkt. *Wereld in wording* is hier een belangrijke uitzondering op omdat hier een poging gedaan wordt om de NSB te beschrijven zonder een oordeel te vellen. Al gaat het hier slechts om één methode, het is wel een boek dat gedurende vijftientig jaar lang zeer populair is geweest in het middelbaar onderwijs.

Tijdens de derde onderzoeksperiode van 1965 tot 1985 wordt de NSB over het algemeen met een objectieve afstand beschreven. In de methode *Sprekend verleden* wordt het aantal NSB-leden eerlijk vergeleken met het verzet en de rest van de bevolking. In *Kijk op de tijd* wordt zeer ruim aandacht besteed aan het programma van de NSB voor de oorlog. De beschrijving van de NSB tijdens de oorlog is erg negatief, maar dit komt doordat de auteurs ervoor gekozen hebben om uitsluitend met dagboekfragmenten uit de oorlog te werken. Dit kan beschouwd worden als een

---

¹¹⁹ Eerste methode die dit doet is *Keten der geslachten* in 1955. J. Meijer en J.H. Ringrose, *Keten der geslachten. Nieuw leerboek voor de algemene en vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1955); A. Blonk en J. Romein, *Rondgang door de algemene en vaderlandse geschiedenis. Deel II Nieuwere en nieuwste geschiedenis* (Groningen 1960); W.J.M. Boonekamp e.a., *Memoriael. Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van de mensheid* (Groningen 1964); M.B. van der Hoeven en R. Reinsma, *Fundamenten en mijlpalen. Leerboek geschiedenis voor voortgezet onderwijs* (Amsterdam 1964).

doorgeschoten poging om het verleden zichzelf te laten vertellen, eerder dan als een poging om leerlingen een sterk negatief gekleurde mening mee te geven over de NSB.

Andere methodes in de zelfde periode zijn opvallend objectief in hun weergave van de gebeurtenissen.¹²⁰ Ook zet zich in deze periode de trend van het internationale perspectief op de Tweede Wereldoorlog door. Al direct na de oorlog komen methodes met zowel een hoofdstuk over de internationale gebeurtenissen tijdens de Tweede Wereldoorlog als een hoofdstuk met het nationale perspectief. Vanaf 1955 laten de eerste methodes het laatste hoofdstuk vallen. Dit gebeurt tussen 1965 en 1985 nog steeds bij een aantal methodes.¹²¹

In de periode dat in de wetenschappelijke literatuur aandacht ontstaat voor collaboratie als onderwerp is de NSB al twintig jaar een belangrijk onderwerp in de schoolboeken geweest. In de historische publicaties wordt, in navolging van nieuwe aandacht voor de Jodenvervolging, veel meer aandacht besteed aan de ‘foute’ zijde van het nationaal verleden. In de schoolboeken wordt juist naar het internationaal perspectief gegrepen, waar collaboratie geen onderwerp is. Terwijl in deze periode collaboratie steeds meer als een grote misdaad wordt gezien wordt de NSB in schoolboeken steeds meer op een afstandelijke, objectieve manier beschreven.

In de laatste periode van 1985 tot heden is de beschrijving van de NSB in schoolboeken redelijk kort en neutraal. NSB is niet hét voorbeeld van collaboratie, maar slechts één van vele voorbeelden van collaboratie. In beide onderzochte methodes worden mensen genoemd die onderduikers verraden, zonder dat ze noodzakelijk lid van de NSB zijn. De NSB wordt vooral beschreven als een groep mensen die van de bezetssituatie profiteerden. NSB'ers behoorden tot de enige erkende politieke partij, kregen allemaal mooie banen en waren instrumenteel in de gelijkschakeling van de pers. In veel methodes wordt het ledenaantal van de NSB tijdens de oorlog vergeleken met het geschatte aantal verzetstrijders, de totale bevolking en in sommige gevallen met andere meetbare vormen van collaboratie zoals de oostfrontstrijders.

Ook in de schoolboeken is men in deze periode beland in een grijs verleden. Waarbij het NSB lidmaatschap slechts één van de vormen van collaboratie was in een

---

¹²⁰ Bijvoorbeeld: L.C. Biegel e.a., *Kleio voor de vwo-top* (Zeist 1975); K. van Dijk en H. Ulrich, *Geschiedenis van gisteren. Havo-vwo editie* (Den Bosch 1976); A.C. de Beer en W.F. Kalkwiek, *Geschiedenis in onderwerpen. Aspect van wereldoriëntatie. 5/6 vwo leerlingenboek* (Amsterdam 1979).

¹²¹ Bijvoorbeeld: M.C.J. Heijligers e.a., *Op zoek naar het verleden. 3VH* (Groningen 1987); B. van Wakeren, *Kroniek. Geschiedenis voor vwo/havo/mavo* (Groningen 1972).

wereld waar individuen goede of slechte dingen deden of ze nu NSB'er, verzetsstrijder of gewoon deel van de bevolking waren. Deze visie is in de schoolliteratuur eerder verschenen dan in de wetenschappelijke publicaties. Het thema is in al die tijd wel onveranderd gebleven. Ondanks geslaagde pogingen om meer nuances aan te brengen in de geschiedenis blijft het in de schoolboeken een verhaal over daders en slachtoffers, over 'goed' en 'fout'.

Inhoudelijke auteursanalyse

Het beschrijvend-analytisch onderzoek laat zien dat er nauwelijks een verband te vinden is tussen de ontwikkeling die het beeld van de NSB doormaakt in de wetenschappelijke literatuur en de ontwikkeling rond de beschrijving van de NSB in de schoolboeken. Het is dus niet zo dat nieuwe historische inzichten uit de wetenschappelijke wereld automatisch hun weg naar de schoolboeken vinden. Bij deze bevinding is het interessant om de vraag te stellen of de auteurs van de lesmethodes zelf actief zijn in de wereld van het historisch onderzoek. Is dit wel het geval, dan is het de vraag waarom nieuwe historische theorieën over het NSB-verleden niet direct hun weerslag vinden in de schoolboeken. Is dit niet het geval, dan zou de afwezigheid van de schoolboekauteurs in de wetenschappelijke discussie een reden kunnen zijn voor de verschillen tussen lesboek en wetenschappelijke publicatie.

Om te onderzoeken in welke mate de vakgebieden van historisch schoolboek auteur en historisch wetenschapper overlappen is een onderzoek nodig naar de auteurs van de lesmethodes. Vanwege het grote aantal auteurs is het niet mogelijk om bij dit onderzoek erg in detail te treden, vandaar dat er gekozen is voor een inhoudelijk kwantitatieve analyse van de publicaties van schoolboekenschrijvers. De schrijvers zijn geselecteerd uit de Historisch Didactische Collectie van de Erasmus Universiteit en de collectie van het Archimedes Instituut van de Hogeschool Utrecht. Samen bezitten deze collecties bijna alle schoolboeken uitgegeven vanaf 1945 tot het heden. Alleen de schrijvers van het eerste deel van de eerst beschikbare druk van elke methode zijn in het onderzoek opgenomen. Ook is per methode uitsluitend gekeken naar het hoogste onderwijsniveau. Wanneer auteurs pas in een later deel, een latere druk of in een lager onderwijsniveau meeschrijven aan de methode komen zij niet in

het onderzoek voor. Het zelfde geldt voor de auteurs van werkboeken, docentenhandleidingen en tentamenboeken binnen de methodes. Als zij niet mee hebben geschreven aan het tekstboek dan worden zij niet meegenomen in het onderzoek.

Bij dit onderzoek wordt alleen gekeken naar de historische en didactische publicaties van de auteurs. Hoeveel boeken en artikelen over een historisch onderwerp heeft een persoon gepubliceerd?¹²² Heeft hij of zij wellicht meer dan één lesmethode geschreven? Heeft iemand verder nog losse didactische publicaties?¹²³ De methode om het antwoord op deze vragen te vinden is grof. Er is hier gekozen om publicaties enkel op hun titel onder te verdelen in categorieën. Hierbij is geen rekening gehouden met het aantal pagina's dat een publicatie telt, het aantal verkochte exemplaren of de ontvangst van of waardering voor het werk. Verschillende delen in één serie worden als één publicatie gezien.

Dit hoeft echter geen beperking voor het kwantitatief onderzoek te vormen. Een historicus die actief is in de wetenschappelijke wereld, is dat zelden met slechts één invloedrijke publicatie. Academische discussies en controverses zorgen voor een groot aantal publicaties per wetenschapper. Als voorbeeld heeft Lou de Jong 67 unieke historische publicaties op zijn naam staan, Wijnand Mijnhardt 41 en Hans Blom 40. De definitie van een actief geschiedwetenschapper is in dit onderzoek een persoon met tenminste 20 historische publicaties.

In het onderzoek binnen 85 methodes en 128 schoolboekauteurs blijkt slechts 5 procent van de schrijvers tenminste 20 historische publicaties op zijn naam te hebben staan.¹²⁴ Dit lage percentage ligt niet aan een te strikte norm. Wanneer deze norm verruimd zou worden tot 10 publicaties, dan zou nog steeds maar 8 procent van de schoolboekauteurs gelden als geschiedwetenschapper. Bij 88 procent van de methodes zat er geen geschiedwetenschapper in het schrijftteam. Wel heeft een behoorlijk deel van de auteurs meer dan één lesmethode op hun naam staan. 36 procent heeft meer dan één lesmethode geschreven. Van deze groep schreef bijna 40 procent ook lesmethodes voor andere vakken dan geschiedenis alleen.

---

¹²² Voor het achterhalen van het aantal publicaties van een auteur wordt de landelijke catalogus voor universiteitspublicaties PiCarta gebruikt.

¹²³ Onder losse didactische publicaties worden alle publicaties gerekend met als onderwerp het huidige (geschiedenis)onderwijs, de geschiedenis van het onderwijs, leerpsychologie of pedagogiek gericht op leerlingen. Lesmethodes worden als eigen categorie gerekend en tellen hierdoor niet mee als didactische publicatie.

¹²⁴ Voor een volledige lijst van onderzochte methodes en auteurs, zie appendix 1.

Uit deze resultaten zijn een aantal conclusies te trekken. Het merendeel van de methodeschrijvers schrijft slechts aan één methode en publiceert daarnaast weinig tot niets op historisch of didactisch gebied. De methodeschrijvers die meer publiceren zijn vooral actief bij het ontwikkelen van andere lesmethodes en niet bij historische publicaties. Opvallend is hierbij dat slechts zes personen meer dan 5 losse didactische publicaties op hun naam hebben staan. Slechts één persoon haalt meer dan 10 didactische publicaties.

De schoolboekauteurs van de afgelopen zestig jaar zijn dus echt op de eerste plaats schrijvers van schoolboeken. Zij combineren dit niet met een groot aantal publicaties op historisch of didactisch vlak. Ook is het voor veel auteurs om het even of zij schrijven aan een methode voor geschiedenis, maatschappijleer, of natuurkunde onderwijs. Het is dus duidelijk dat het vakgebied van de academische historici en dat van de schoolboekauteurs niet of nauwelijks overlappen.

Conclusie

In deze publicatie is de beeldvorming van het NSB-verleden in de geschiedwetenschap, het Nederlands erfgoed en de lesmethodes voor het middelbaar onderwijs onderzocht. De wetenschappelijke geschiedschrijving probeert zo objectief mogelijk het verleden te beschrijven. Door de tijd heen verandert de beschrijving van het verleden doordat onderzoeken op elkaar voortbouwen en onderzoekers nieuwe perspectieven zoeken om de geschiedenis te benaderen. Deze objectieve en evolutionaire benadering van het verleden is niet vanzelfsprekend in de erfgoed visie op het verleden en ook is dit niet de enige doelstelling die de beschrijving in schoolboeken leidt. Hierdoor ontstaat in het erfgoed en in de lesmethodes een verkeerd, respectievelijk onvolledig beeld van de Nationaal Socialistische Beweging.

Voor de creatie van erfgoed wordt gekeken naar het belang van een onderdeel van het verleden voor gemeenschappen in het heden. Het NSB-verleden biedt geen mogelijkheid tot nostalgisch terugblikken en werkt niet als identiteitsanker. Om deze reden is er nooit een groep erfgoedconsumenten ontstaan voor NSB erfgoed en heeft het NSB-verleden geen eigen erfgoedhoeders. Als gevolg hiervan verdwijnen materiele en immateriële overblijfselen van dit verleden in hoog tempo. Het beeld van de bezettingstijd dat in het erfgoed overblijft is dat van een land van verzetshelden en grote tragiek, maar zonder NSB.

Het beeld wat in het onderwijs ontstaat van de bezettingsperiode is niet op deze manier vertekend. De NSB is nooit uit de geschiedenismethodes geschreven. De zeer subjectieve manier waarop de beweging net na de oorlog in de lesmethodes beschreven stond is in de loop van de tijd veranderd in een meer afstandelijke beschrijving van de NSB.

Ook het bredere beeld, dat van de bezettingsperiode wordt geschetst, verandert. De eerste schoolboeken na 1945 schetsen een zeer zwart-wit beeld van onderdrukking en verzet. Tegenwoordig is dit vervangen door een grijze beschrijving van het verleden: er waren maar weinig echte helden en echte schurken, maar het merendeel van de bevolking schipperde langs een pragmatische koers van zowel collaboratie als verzet. Moderne methodes nemen hiermee duidelijk afstand van de oude visie van een zeer breed gedragen verzet onder de Nederlandse bevolking tijdens

de bezettingstijd. De huidige geschiedenismethodes bieden feitelijk juiste informatie over de periode.

Wat in de lesmethodes het beeld echter vertekent is het morele perspectief dat in alle methodes sinds de oorlog, in afwisselende mate, aanwezig is. Ondanks de juistheid en objectiviteit van de informatie gaat het ook in de schoolboeken van nu nog altijd over heldendaden en schurkenstreken. Door onafgebroken de nadruk te leggen op het handelen van mensen in positieve of negatieve zin ontnemen schoolboeken leerlingen mijn inziens de mogelijkheid om zich in te leven in de tijd zelf. Het verhuult de vraag over hoe het was om te leven in een bezet land, hoe het leven van alledag tijdens de bezetting doorging. Pas als dit duidelijk wordt, dan kan een leerling begrip krijgen voor de beweegredenen die mensen hadden voor hun acties tijdens de oorlog.

Deze vertekening is spijtig, maar onvermijdelijk. Het heeft naar mijn mening niet te maken met het feit dat schoolboekauteurs over het algemeen niet actief zijn als geschiedwetenschappers. Ook zonder dat zij de wetenschappelijke werken zelf schrijven die aan de basis liggen van onze kennis van het verleden, blijft het mogelijk de visie van deze publicaties meer te integreren in lesmethodes dan nu het geval is. Dat zij hier niet voor kiezen heeft te maken met verschillen tussen het middelbaar geschiedenisonderwijs en de geschiedwetenschap.

Het eerste verschil tussen onderwijs en wetenschap is de ruimte die beide disciplines reserveren voor een betoog. Geschiedwetenschappers hebben de luxe om in hun publicaties pagina's te besteden aan relevante historische details. Bij het middelbaar geschiedenisonderwijs wordt leerlingen oriëntatiekennis van de geschiedenis bijgebracht. Hier worden hele politieke stromingen in enkele alinea's samengevat. Dit gaat uiteraard ten koste van de nuance en details in het verhaal.

Een ander praktisch probleem dat zich voordoet in onderwijs en niet in de geschiedwetenschap is dat het eerste een onderwerp niet vanuit meerdere perspectieven kan benaderen. Over een historisch onderwerp wordt zelden maar één wetenschappelijk werk geschreven. Wetenschappers bouwen voort op elkaars werk, vullen lacunes op en bekijken een onderwerp vanuit een andere invalshoek of vraag. Dit is bij onderwijs niet mogelijk. Elk jaar verschijnt een nieuwe lichter leerlingen die met weinig of geen directe voorkennis aan nieuwe historische onderwerpen beginnen. Zij profiteren niet van de kennis die hun voorgangers over een onderwerp hebben verzameld. Ook de beweegruimte van een docent in het middelbaar onderwijs

is beperkt. Leerlingen moeten aan het eind van het jaar immers allemaal het zelfde weten als hun voorgangers. Een nieuw, en dus extra, perspectief bij een onderwerp gaat al snel ten koste van de basiskennis die leerlingen moeten vergaren.

Naast deze praktische overwegingen heeft het geschiedenisonderwijs op de middelbare school ook te maken met andere doelstellingen dan de wetenschappelijke geschiedbeoefening. Waar het objectief beschrijven van de historische werkelijkheid het belangrijkste streven is van de historische wetenschap, is dit slechts één van de doelen van het middelbaar geschiedenisonderwijs. De middelbare school heeft namelijk, anders dan de universiteit, een duidelijk opvoedkundige taak.

Van deze opvoedkundige taak zijn twee doelen van belang voor de behandeling van de Nationaal Socialistische Beweging. De eerste van deze pedagogische doelen is het opvoeden van leerlingen tot democratisch burger. De Nederlandse overheid stelt dit al jaren als voornaam kerndoel voor het geschiedenisonderwijs.¹²⁵ In deze context vormen de NSB en Nazi-Duitsland in de Nederlandse geschiedenis de laatste serieuze bedreigingen van dit politieke systeem.

Een tweede pedagogisch doel is het in staat stellen van jongeren om morele keuzes te maken. De pubertijd is bij uitstek een periode waarin mensen bezig zijn met het ontwikkelen van een persoonlijk moreel kader. Leerlingen kunnen zich aan de hand van historische voorbeelden afvragen, 'wat zou ik doen in deze situatie'. De NSB leent zich uitstekend voor dit soort overwegingen. Bij de verwezenlijking van dit doel is het geen bezwaar wanneer er bij de behandeling van de Tweede Wereldoorlog wat grijstinten aan het oude zwart-wit beeld worden toegevoegd. Leerlingen mogen best leren dat de Nederlandse bevolking tijdens de bezetting niet simpelweg onderverdeeld kon worden in schurken en helden, maar dat de meerderheid de oorlog doorkwam door keihard pragmatisme, zolang het morele perspectief bij de beschrijving maar behouden blijft.

Beide pedagogische functies zijn gebaat bij een verleden dat beschreven wordt in morele kaders, terwijl praktische beperkingen aan het schoolboekgenre de mogelijkheid tot diepgang beperken. Hierdoor lijkt het logisch dat de geschiedwetenschap en het middelbaar onderwijs in de toekomst het NSB-verleden op ieder een eigen wijze zullen blijven benaderen. Dit wil niet zeggen dat alle nieuwe

---

¹²⁵ Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, *Kerndoelen voor de basisvorming 1998-2003* (Den Haag 1998) 34, te vinden via: <http://www.minocw.nl/documenten/kerndoelen.pdf>; Stichting Leerplan Ontwikkeling, *Concretisering van de kerndoelen Mens en Maatschappij* (Enschede 2007) 6-7, 44, te vinden via: http://ko.slo.nl/00001/mens_en_maatschappij.pdf.

inzichten van de geschiedwetenschappers buiten de schoolboeken blijven. Ook de inhoud van lesmethodes verandert door de tijd heen en voor een deel gebeurt dit op vergelijkbare wijze als bij de geschiedwetenschap. Maar door onderwijskundige beperkingen bereikt het verhaal in de lesmethodes daarbij op een gegeven moment een plateau waarna de evolutie stagneert. Het is zeer waarschijnlijk dat dit plateau bereikt is met de beschrijving van de NSB binnen het huidige morele kader.

Elke omgang met het verleden berust op een selectie. Een selectie in welk verhaal er het vertellen waard is en op welke manier dit verhaal verteld dient te worden. Bij erfgoed en het middelbaar onderwijs is deze selectie onvermijdelijk dwingender en rigoureuzer dan hij is in de wetenschappelijke geschiedschrijving, omdat de eerste twee vanuit hedendaagse doelstellingen het verleden beschrijven. Dit tekort in het middelbaar onderwijs kan echter deels ondervangen worden door leerlingen bewust te maken van deze selectie in de geschiedenis. Juist hiervoor ligt een belangrijke taak voor de middelbaar geschiedenisdocent. In de hogere niveaus van het middelbaar onderwijs is dit ook een haalbaar doel. In hoeverre docenten hier in het heden ernaar streven en er slagen om dit doel te bereiken zou aanleiding kunnen zijn tot nader onderzoek.

Bibliografie

Literatuur:

Auteur onbekend, 'Scheldwoord politie', <http://www.schrijvenonline.org/forum-onderwerp/3044> datum laatste wijziging: 10 augustus 2007, bezocht 20 november 2009.

Algra, H. en H. H. Broekstra, *Gestalten en tijden. Leerboek der vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1950).

Bank, J., *Oorlogsverleden in Nederland* (Rotterdam 1983).

Beer, A.C. de en W.F. Kalkwiek, *Geschiedenis in onderwerpen. Aspect van wereldoriëntatie. 5/6 vwo leerlingenboek* (Amsterdam 1979).

Belinfante, A.D., *In plaats van bijtjesdag. De geschiedenis van de Bijzondere Rechtspleging na de Tweede Wereldoorlog* (Assen 1978).

Biegel, L.C. e.a., *Kleio voor de vwo-top* (Zeist 1975).

Blom, J.C.H., 'Geschiedschrijving en de publieke emotie. Een besprekingsartikel', *Tijdschrift voor Geschiedenis* 111 (1998) 43-53.

Blom, J.C.H., 'Woord vooraf', in: R. Kok, *De Nationaal-Socialistische Beweging (1931-1945). Ons koninkrijk en de Tweede Wereldoorlog. Deel 3* (Zwolle 2006) 1-2.

Blom, J.C.H., 'In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland' in: J.C.H. Blom ed., *In de ban van goed en fout. Geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland* (Leiden 2007) 9-31.

Blonk, A. en J. Romein, *Rondgang door de algemene en vaderlandse geschiedenis. Deel II nieuwere en nieuwste geschiedenis* (Groningen 1960).

Bolhuis, J.J. van e.a., *Onderdrukking en verzet. Nederland in oorlogstijd* (Amsterdam 1949).

Boonekamp, W.J.M. e.a., *Memoriael. Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van de mensheid* (Groningen 1964).

Bossmann, W., 'NSB-graf moet weg vindt de burgemeester van Roermond', *Historisch Nieuwsblad* 9 (2000) 8-9.

Casteren, J. van, 'Tot behoud van het eeuwige', *De Groene Amsterdammer* 50 (2000) pagina onbekend, te vinden via:
<http://www.groene.nl/2000/50/Reportage: Stichting De Terebinth>.

Centraal Bureau voor de Statistiek, 'CBS Statline – Bevolking; kerncijfers naar diverse kenmerken',
<http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37296NED&D1=0->

[51&D2=55&VW=T](#) datum laatste wijziging: 26 februari 2009, bezocht 3 september 2009.

Centraal Bureau voor de Statistiek, 'CBS Statline – Historie bevolking, huishoudens en bevolkingsontwikkeling', <http://statline.cbs.nl/StatWeb/publication/?DM=SLNL&PA=37556&D1=0-44&D2=36&VW=T> datum laatste wijziging: 24 november 2008, bezocht 3 september 2009.

Coffeng, L., *Sfinx. Geschiedenis voor de basisvorming. Leesboek 3hv* (Utrecht en Zutphen 2001).

Dalhuizen, L.G. en P.D.M. Latour, *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld 3a* (Den Haag 1981).

Dek, J., *De weg der historie* (Groningen 1948).

Van Dijk, K. en H. Ulrich, *Geschiedenis van gisteren. Havo-vwo editie* (Den Bosch 1976).

Evans, J., 'Introduction: nation and representation' in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representing the nation: A reader. Histories, heritage and museum* (New York 1999) 1-9.

Flap, H. en P. Tammes, 'De electorale steun voor de nationaal socialistische beweging in 1935 en 1939', *Mens en Maatschappij* 83 (2008) 24.

Fontaine, P.F.M., 'Het schoolboek als geschiedschrijving' in: P.F.M. Fontaine e.a. ed., *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse* (Groningen 1980) 23.

Gelder, E. van en H. Arend, *Anderhalve eeuw wereldgeschiedenis: leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis van 1815 tot heden voor de hoogste klassen van de Hogere Burgerschool met 5 jarige cursus en het gymnasium* (Groningen 1948).

Gilles, J.R., 'Introduction', in: J.R. Gilles ed., *Commemorations. The politics of national identity* (Princeton 1994) 3-26.

Groen, K., *Landverraders, wat deden we met ze? Een documentaire over de bestrafing en berechting van NSB-ers en kollaborateurs en de zuivering van pers, radio, kunst, bedrijfsleven na de Tweede Wereldoorlog* (Baarn 1974).

Hall, S., 'Culture, community, nation', in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 33-45.

Haperen, M. van, 'Meer empathie voor de NSB?', *Historisch Nieuwsblad* 16 (2007) 13.

Heidt, E.W. en H. Ulrich, *Kijk op de tijd. Geschiedenismethode voor mavo, havo en vwo, 3 vwo* (Den Bosch 1981).

- Heijden, C. van der, *Grijs verleden. Nederland en de Tweede Wereldoorlog* (Amsterdam 2001).
- Heijligers, M.C.J. e.a., *Op zoek naar het verleden. 3VH* (Groningen 1987).
- Hobsawm, E., 'Mass-producing traditions: Europe, 1870-1914', in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 61-87.
- Hoeven, M.B. van der en R. Reinsma, *Fundamenten en mijlpalen. Leerboek geschiedenis voor voortgezet onderwijs* (Amsterdam 1964).
- Hofman, J., *De collaborateur. Een sociaal-psychologisch onderzoek naar misdadig gedrag in dienst van de Duitse bezetter* (Amsterdam 1981).
- Jonge, A.A. de, *Het Nationaal-Socialisme in Nederland. Voorgeschiedenis, ontstaan en ontwikkeling* (Den Haag 1968).
- Heij, J. en H. Ulrich, *Memo. Geschiedenis voor de bovenbouw* (Den Bosch 2005).
- Klessmann, C., 'De methodiek van vergelijkende schoolboekanalyses' in: P.F.M. Fontaine e.a. ed., *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse* (Groningen 1980) 30-44.
- Kok, R., *De Nationaal-Socialistische Beweging (1931-1945) . Ons koninkrijk en de Tweede Wereldoorlog. Deel 3* (Zwolle 2006).
- Kooy, G.A., *Het echec van een 'volkse' beweging. Nazificatie en denazificatie in Nederland 1931-1945* (Assen 1964).
- Laarse, R. van der, 'Erfgoed en de constructie van vroeger', in: R. van der Laarse ed., *Bezeten van vroeger. Erfgoed, identiteit en musealisering* (Amsterdam 2005) 1-29.
- Langedijk, D., *Geschiedenis der volkeren. Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis. Deel 3* (Groningen 1948).
- Lagerweij, J.C., *Duitsland in beeld. Beeldoverdracht en beeldvorming ten aanzien van Duitsland in de vragen en opdrachten in Nederlandse schoolboeken voor het vak geschiedenis 1945-2001* (Rotterdam 2001).
- Lowenthal, D., *The heritage crusade and the spoils of history* (Cambridge 1998).
- Meijer, J. en J.H. Ringrose, *Keten der geslachten. Nieuw leerboek voor de algemene en vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1955).
- Mijnhardt, W.W., *Dutch perceptions of World War II. The struggle with an 'unredeemable' past* (niet gepubliceerd).

Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschappen, *Kerdoelen voor de basisvorming 1998-2003* (Den Haag 1998) 34, te vinden via:
<http://www.minocw.nl/documenten/kerndoelen.pdf>

Mooij, A., 'Stenen des aanstoots' in: W. Sorghdrager ed., *Raad voor Cultuur. Commissie monumentaal erfgoed WOII* (Den Haag 2004) 1-25.

Moore, B., "'Goed en fout' or 'grijs verleden'?" Competing perspectives on the history of the Netherlands under German occupation 1940-1945', *Dutch Crossing* 27 (2003) 155-168.

Mulisch, H., *Op de drempel van de geschiedenis* (Amsterdam 1992).

Novem, *Wereld in wording* (Den Haag 1954).

Peckham, R.S., *Rethinking heritage. Cultures and politics in Europe* (Londen 2003).

Presser, J., *Ondergang. De vervolging en verdelging van het Nederlandse Jodendom 1940-1945* (Den Haag 1965).

Renou, P.J., *Het NSB-hoofdkwartier en het Nederlands nationaal erfgoed* (Utrecht 2009).

Ribbens, K., *Een eigentijds verleden. Allerdagse historische cultuur in Nederland 1945-2000* (Hilversum 2000).

Robins, K., 'Tradition and translation: national culture in its global context', in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 15-33.

Romein, J., 'Spiegel Historiaal van de Tachtigjarige Oorlog' in: J. Romein e.a. ed., *De Tachtigjarige Oorlog* (Amsterdam 1941).

Rüter, J.C., *Rijden en staken. De Nederlandse spoorwegen in oorlogstijd* (Den Haag 1960).

Samuel, R., 'Resurrectionism', in: D. Boswell en J. Evans ed., *Representation the nation: A reader. Histories, heritage and museums* (New York 1999) 163-185.

Sanders, E. 'Fascist', NRC, 3 mei 2004, te vinden via:
http://www.nrc.nl/100jaar_voorpaginas/article1627776.ece.

Sijes, B.A., *De Februari-staking. 25-26 februari 1941* (Den Haag 1954).

Stichting Leerplan Ontwikkeling, *Concretisering van de kerndoelen Mens en Maatschappij* (Enschede 2007) 6-7, 44, te vinden via:
http://ko.slo.nl/00001/mens_en_maatschappij.pdf.

Tames, I. M., *Besmette jeugd. De kinderen van NSB'ers na de oorlog* (Amsterdam 2009).

Toebes, J.G., *Geschiedenis een vak apart? Het probleem van de verbinding van geschiedenis met andere mens- en maatschappijvakken – in het bijzonder maatschappijleer- in het voortgezet onderwijs van de Bondsrepubliek Duitsland, Engeland en Nederland* (Nijmegen 1981).

Tunbridge, J.E. en G.J. Ashworth, *Dissonant heritage. The management of the past as a resource in conflict* (Chichester 1996).

Veen, H. van en E. Leerkes, <http://www.hermanvanveen.com/Herman-van-Veen/nl-NL/weblog/41213926673776640aaabenvauyiaaaeq29q5ggaaardb2rmd0.aspx> datum laatste wijziging: 9 november 2009, bezocht 20 november 2009.

Veld, N.K.C.A in 't, *De ereraden voor kunst en de zuivering van de kunstenaars* (Den Haag 1981).

Voerman, G., 'Persbericht 2: Groei ledental Nederlandse politieke partijen beëindigd < DNPP < Rijksuniversite', <http://www.rug.nl/dnpp/informatie/persber/pers2/index> datum laatste wijziging: 31 mei 2006, bezocht 20 augustus 2009.

Wakeren, B. van, *Kroniek. Geschiedenis voor vwo/havo/mavo* (Groningen 1972).

Zondergeld, G.R., 'De laatste jaren van de NSB (december 1941 – mei 1945)' in: A. Zondergeld-Hamer en J. Zwaan ed., *De zwarte kameraden. Een geïllustreerde geschiedenis van de N.S.B.* (Weesp 1984) 89-151.

Radio:

OVT: Goed of fout of Grijs in WOII. Tussen accommodatie en verzet, Nederland, 2003, radio, Radio 2, 7-12-2003.

Video:

Andere Tijden. Marcheren voor Mussert, 2006. Film, Regisseur onbekend, Hilversum: VPRO.

De bezetting, aflevering 5, 'Mussert en de Duitsers, 1966. Film, Regisseur Lou de Jong, Hilversum: NPS, te vinden via: <http://geschiedenis.vpro.nl/artikelen/41995343>.

Voordrachten:

Balkenende, J.P., *Geen titel* (Amsterdam 30-09-2006).

Henrichs, H., *Inleiding op de master cultureel erfgoed* (Utrecht 15-09-2008).

Appendix 1: Onderzochte lesmethodes

- Boivin, B. en K. Torreman, *Route 2: geschiedenis* (Groningen 1983).
- Adang, A. en F.E.M. Vercauteren, *Mensen en machten. Semi-concentrische leergang geschiedenis* (Amsterdam 1964).
- Algra, H. en H.H. Broekstra, *Gestalten en tijden. Leerboek der vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1950).
- Alkemade, A.J.M. van, *Mensen bouwen een wereld* ('s-Hertogenbosch 1960).
- Alkemade, G.P.J. van en J. Bovenberg, *Inkijk en uitzicht. Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis* (Purmerend 1961).
- Beekman, H. e.a., *Chronoscoop* (Amsterdam 1986).
- Beer, A.C. de en W.F. Kalkwiek, *Geschiedenis in onderwerpen. Aspect van wereldoriëntatie* (Amsterdam 1979).
- Beetsma, J. en A. Schaap, *Tijdkompas ter oriëntering in historie en hedendaags gebeuren* ('s-Hertogenbosch 1968).
- Biegel, L.C., A.B. Ceulaert en O. Feitsma, *Kleio voor de vwo-top* (Zeist 1975).
- Blonk, A. en J. Romein, *Rondgang door de algemene en vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1960).
- Blonk, A., J. Romein en J.G. Jansens, *De spiegel der eeuwen* (Groningen 1971).
- Blonk, A. en D. Wijbenga, *Langs oude paden. Een rondleiding door onze vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1955).
- Boonekamp, W.J.M., F.A. Kraat en W.H. Mannesse, *Memoriael. Gedenkwaardigheden uit de geschiedenis van de mensheid* (Groningen 1964).
- Boonekamp, W.J.M., F.A. Kraat en W.H. Mannesse, *Fuga* (Groningen 1969).
- Boonekamp, W.J.M., F.A. Kraat en W.H. Mannesse, *Coda* (Groningen 1970).
- Boonekamp, W.J.M., F.A. Kraat en W.H. Mannesse, *Intrada* (Groningen 1971).
- Berents, D., *MeMo. Geschiedenis voor de basisvorming* (Den Bosch 1995).
- Brussee, H.G., *Uit voorbije tijden. Een nieuwe geschiedenismethode voor uloscholen* (Zutphen 1969).
- Buijtendijk, C.J. e.a., *Geschiedenis in onderwerp en opdracht* (Amsterdam 1972).

- Buitkamp, J., *Van toen tot nu. Geschiedenis voor de brugklas* (Purmerend 1976).
- Bursch, F.C. en S.H. Spanjaard, *Hoofdstukken uit de beschavingsgeschiedenis* ('s-Gravenhage 1964).
- Coffeng, L., *Pharos* (Zutphen 2004).
- Dalhuisen, L.G., *Sprekend verleden. Een geschiedenis van de wereld* ('s-Gravenhage 1981).
- Dalhuisen, L.G., *Toen voor straks* (Rijswijk 1993).
- Dasberg, L. en G. Kramer, *Tocht naar de toekomst. Onze geschiedenis in beeld* (Groningen 1977).
- Dek, J., *De weg der historie* (Groningen 1948).
- Dek, J. en A.J. de Boer, *Twee eeuwen. Geschiedenis van het Nederlandse volk* (Groningen 1969).
- Dijk, K. van, H.J.M. Megens en Ulrichm H.K., *Gamma: Geschiedenis voor de bovenbouw* (Den Bosch 1987).
- Dongelmans, T., *Avorama* (Amsterdam 1971).
- Dun, P. van, *Bronnen* (Houten 2000).
- Emmer, H., *Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis. Van de oudste tijden* (Zwolle 1950).
- Gelder, H.A.E. van, *Anderhalve eeuw wereldgeschiedenis. Leerboek der algemene geschiedenis* (Groningen 1948).
- Ester, H.H. en F.M.J.M. Smudde, *Mens in tijd en ruimte* (Groningen 1975).
- Galen Last, H. van, *Hoe mensen veranderen* (Groningen 1981).
- Geurts, P.A.M. e.a., *Bronnenboek: De laatste vijftig jaar in teksten en documenten* (Amsterdam 1971).
- Gool, A.B. van, *De geschiedenis van de mensheid* (Nijmegen 1962).
- Goote, M., *Verdrukking, verzet, victorie* (Alphen aan den Rijn 1960).
- Haan, J.C. de, G. de Haas en J. van Zutphen, *Geschiedenis voor de H.B.S. A* (Groningen 1964).
- Heidt, E.W. en H. Ulrich, *Kijk op de tijd: geschiedenismethode voor mavo, havo en vwo* (Den Bosch 1981).

- Heijligers, M.C.J. en S.A.J.J. Aarts, *Op zoek naar het verleden* (Groningen 1978).
- Hildingson, L., *Levende geschiedenis* (Amsterdam 1984).
- Hoeven, M.B. van der, *De twintigste eeuw* (Amsterdam 1969).
- Hoeven, M.B. van der en A. Hollander, *Tijd en ruimte. Geschiedenismethode in 3 delen voor vwo, havo en mavo* (Amsterdam 1970).
- Hoeven, M.B. van der en R. Reinsma, *Fundamenten en mijlpalen. Leerboek geschiedenis voor voortgezet onderwijs* (Amsterdam 1964).
- Hoogstraaten, M.G., R.H. Kingma en T. Siegman, *Op weg naar 2000. De geschiedenis van 1870 tot heden voor de bovenbouw* (Zutphen 1987).
- Houtte, J.A. van, O. Grawet en G. Jaeken, *Het tijdsgebeuren. 1940 tot heden* (Lier 1974).
- Immerzeel, B. en L. van Manen, *Historia geschiedenis & staatsinrichting voor de bovenbouw havo/vwo* (Amsterdam 1994).
- Jacobs, F.R., R.S. Postma en J.A.J. Teuwen, *Tijdspoor. Geschiedenis voor de onderbouw* (Culemborg 1988).
- Kalkwiek, W.F., J. Wilschut en C.C.A. van der Wilde, *Geschiedenis in thema en taak. Een semi-concentrische leergang* (Amsterdam 1968).
- Kalkwiek, K.A., J.W. van Lent en G.J. van Setten, *Verleden tijd? Leergang geschiedenis voor de onderbouw* (Amsterdam 1987).
- Kalle, E.L.C., H. Huijbregts en J.S. Wijne, *Podium van het verleden* (Groningen 1970).
- Kanters, P. en A. Schouwman, *Achteraf bekeken. Geschiedenis voor de mavo* (Den Bosch 1983).
- Klijnsma, P., *Passage. Studieboek voor geschiedenis. De politieke, economische en sociale ontwikkeling na 1813* (Groningen 1966).
- Knigge, J., *Historisch perspectief. Wereldgeschiedenis van de 20e eeuw. Boek I: 1900-1945* (Groningen 1984).
- Kramer, J.G. e.a., *Feiten en verhalen. Leesboek over de vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1954).
- Lam, D. en C. Rotshuizen, *Anno. Geschiedenis voor de basisvorming* (Voorschoten 1994).
- Langedijk, D., *Geschiedenis der volkeren. Leerboek der algemene en vaderlandse geschiedenis* (Groningen 1948).

- Lindhoud, P. en M. van Twillert, *Veel vaderlanden op weg naar een natie* (Rijswijk 1995).
- Meijer, J., *Schakels met het voorgeslacht* (Amsterdam 1960).
- Meijer, J. en J.H. Ringrose, *Keten der geslachten: nieuw leerboek voor de algemene en vaderlandse geschiedenis* (Amsterdam 1955).
- Michels, W.M., H.G.M. Wigman en C.H.E. de Wit, *De stroom der historie. Geschiedenis voor V.W.O. en H.A.V.O* (Nijmegen 1968).
- Moora, J. en H. Klompmaker, *De wereld van vroeger en nu: Geschiedenismethode voor V.H.M.O. Nieuwste geschiedenis* (Amsterdam 1955).
- Mulder, L. en A. Doedens, *Beeld van de twintigste eeuw. Wereldgeschiedenis 1917 tot heden* (Apeldoorn 1984).
- Mulder, L., A., Doedens en J. Bosveld, *Op weg naar het heden: Voorbereiding op het eindexamen Geschiedenis* (Apeldoorn 1987).
- Mulder, L., *Stappen in de tijd: Geschiedenis voor de basisvorming* (Apeldoorn 1993).
- Mulder, L. en P. Mesker, *Factor tijd* (Baarn 1997).
- Niemeijer, A.C. en F.J. Schmit, *Onze eeuw. Geschiedenisleerboek voor de hoogste klassen van scholen* (Zutphen 1971).
- Niemeijer, A.C. en W. in het Veld, *Strijd en samenwerking. Een geschiedenismethode voor mavo, havo en vwo* (Zutphen 1976).
- Nimwegen, B. van, R. de Groot en E. Sanders, *Van eigen land en wereldband* ('s-Hertogenbosch 1969).
- Novem, *Wereld in wording* ('s-Gravenhage 1954).
- Offringa, C. en D.J. Roorda, *Speurtocht door de eeuwen* (Groningen 1975).
- Oirschot, P.E. van, *Volkeren ontmoeten elkaar* (Tilburg 1970).
- Beetsma, J., P.A. Das en B. Pijlman, *Geschiedeniswerkplaats* (Groningen 1995).
- Reinsma, R., *Bovenbouw van de vaderlandse en algemene geschiedenis na 1815* (Amsterdam 1965).
- Rooymans, G.J. en G. Boormans, *Uit republiek en koninkrijk* (Meppel 1966).
- Smulders, B. en A. de Haan, *Kwartet. Geschiedenis voor voortgezet onderwijs* (Zeist 1986).

- Strate, G.E. van der, *Van primitief naar modern* (Gorinchem 1964).
- Toebes, J.G., en R. Donk, *Vragen aan de geschiedenis* (Groningen 1992).
- Ulrich, H. en K. van Dijk, *Geschiedenis van gisteren. Havo-vwo editie* (Den Bosch 1976).
- Wakeren, B. van, *Kroniek: geschiedenis voor V.W.O./H.A.V.O./M.A.V.O* (Groningen 1972).
- Werff, S. van der en S.H. Woudsma, *Historisch bestek. Onze eeuw* (Assen 1971).
- Wigman, H., *De geschiedenis der mensheid* (Utrecht 1963).
- Wijk, F., J.H. de Groot en B.G. Boxem, *Van alle tijden. Geschiedenis voor het mavo* (Zwolle 1965).
- Wilschut, A., K. Loggen en T. van der Geugten, *Sporen. Geschiedenis voor de onderbouw* (Groningen 1999).
- Zewald, M., *Sfinx. Geschiedenis voor de tweede fase.* (Zutphen 2001).

Appendix 2: Formulier kwaliteitsanalyse

Gebaseerd op P.F.M. Fontaine e.a. ed., *Historisch-didactische cahiers 3: Schoolboekanalyse* (Groningen 1980).

Titel lesmethode:

1. Algemene informatie

- a. Uit hoeveel delen bestaat de methode? Zijn er werkboek en docentenhandleiding bij aanwezig?

2. Intentie van de auteurs

- a. Wat blijkt uit de boektitel?
- b. Wat blijkt uit de het voorwoord?
- c. Wat blijkt uit de delen hoofdstukken en paragrafen?
- d. Hoe is de stof geordend? (cursorisch, thematisch, diachronisch, concentrisch, semiconcentrisch).

3. Karakter van de informatie

- a. Is de tekst in overeenstemming met de stand van zaken in de historiografie?
- b. Is er verband tussen illustraties, onderschrijf en tekst?
- c. Worden personen en gebeurtenissen in context weergegeven? Zijn structuren en processen duidelijk ondanks de verkorting van de stof?
- d. Ligt de nadruk meer op grote mannen (zoals Mussert) of op de acterende groep (NSB)?

4. Beeldvorming van de NSB

- a. Welke daden/activiteiten van de NSB worden beschreven. Zijn deze positief of negatief te beoordelen?
- b. Welke illustraties worden gebruikt om de NSB te verbeelden?
- c. In welke woorden worden de NSB en de hieraan gerelateerde personen en organisaties beschreven?
- d. Welk algemeen beeld ontstaat er in dit boek van de NSB?